

Didaktik Şiirin Abbasiler Döneminde Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme

Kadri Yıldırım

Doç. Dr., Dicle Üniv. İlahiyat Fakültesi

kyildirim21@yahoo.com

Özet

Arap edebiyatı araştırmacıları Abbasiler dönemini dil ve edebiyat açısından birinci ve ikinci olmak üzere ikiye ayırırlar. Didaktik şiirin ortaya çıkışı birinci dönemin; bu şiirin gelişme göstermesi de ikinci dönemin önemli edebî özelliklerinden biridir. Fabl, dil, edebiyat, din, astronomi, tarih ve ahlâk gibi değişik konuların ezberlenmesini kolaylaştırmak için nazmedilen öğretici şiirlere didaktik şiir denir. Arap edebiyatında bu şiir türüne genellikle “eş-şi’ru’t-ta’lîmî” adı verilir. Bu makalenin amacı didaktik şiirin Abbasiler döneminde ortaya çıkışı ve gelişimini, bu şiiri temsil eden ünlü şair ve ediplerin kimler olduğunu ve araştırmacılar tarafından bunların şiirlerinden hangilerinin didaktik sayıldığını tespit etmektir.

Abstract

A Research on the Arising and Development of Didactic Poem in the Period of Abbasids

Arabian literature researchers divide the Abbasid period into two parts in terms of language and literature. Didactic poem's coming into being is the main feature of the first period and its development is the second one's. The poem used to facilitate the

memorization of different subjects such as fabl, language, literature, religion, astronomy, history and ethics is called didactic poem. In Arabic literature this sort of poem is generally called “al-Shi’r al-ta’limi”. The aim of this article is to study on the emergence and development of the didactic poem with its representatives and to determine which ones are considered didactive.

Anahtar Kelimeler: Abbasiler, Didaktik Şiir, Dil, Edebiyat, Müzdevice, Ürcûze.

Key Words: Abbasids, Didactic Poem, Language, Literature, Muzdawija, Urjûza.

Giriş

Dil ve edebiyat üzerinde etkili olan sosyal, siyasal, kültürel ve benzeri faktörleri baz alan Arap dili ve edebiyatı araştırmacılarından önemli bir kısmı Abbasiler dönemini ikiye ayırmışlardır. Bunlardan birinci dönem hicrî 132/232 yılları arası, ikinci dönem ise 232 sonrası süreci kapsamaktadır.¹

Abbâsiler Dönemi edebî ve ilmî faaliyetlerin doruğa ulaştığı altın bir dönem olarak bilinmektedir. İslâm dünyasında değişik müesseseler ve ilimler bu devirde şekillenmiştir. Filolojik, dinî, sosyal ve tabii ilimler sahasındaki ilk çalışmaların bir kısmı Emeviler döneminde başlamakla birlikte bu çalışmaların sistemli bir şekilde ele alınarak müstakil birer ilim dalı hâline gelmesi Abbasiler döneminde olmuştur. Önceleri Kur’an-ı Kerim ve hadislerin inceliklerini anlamak için başlayan filolojik ve edebî araştırmalar zamanla müstakil birer ilim dalı hâlini almıştır. Arap şiiri Abbasiler döneminde hem şekil hem de içerik olarak önemli bir gelişim gösterdiği gibi, İslâmî ilimlerden fıkıh, tefsir, hadis, kelâm ve tasavvuf da önemli oranda şekillenmiştir. Bunun yanında mantık, felsefe, astronomi, matematik, kimya, tarih ve coğrafya gibi ilimlerde de büyük atılım gerçekleşmiştir.²

Abbasiler döneminde yukarıda bahsi geçen ilimlerin okutulduğu başlıca eğitim kurumları “mescid”ler ve bugünkü ilköğretim seviyesinde olan “küttâb”lardı. Bu eğitim ve öğretim kurumlarında

¹ Örneğin bkz. Corcî Zeydân, *Tarihu adâbi’l-luğati’l-Arabiyye*, nşr.: Şevkî Dayf, Kahire ts., II, 11; Şevkî Dayf, *el-Asru’l-Abbasiyyu’l-evvel*, Kahire 1966; a. mlf, *el-Asru’l-Abbasiyyu’s-sânî*, Kahire 1973; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Tarihu’l-edebi’l-Arabî*, Mısır ts., s. 211; Mucâhid Mustafa Behcet, *et-Teyyâru’l-İslâmî fî şi’ri’l-Abbasiyyi’l-evvel*, Irak Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı Yayınları, Beyrut 1982, s. 9.

² Geniş bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, “Abbasiler”, *DİA*, I, 40-46.

eğitim sistemi büyük ölçüde ezbere dayanıyordu. Âlimler bu ezber işini kolaylaştırmak için çeşitli yöntemleri denerlerken bu konuda eski Yunan ve Hint tecrübesini de araştırarak konuların didaktik şiir tarzında nazmedilmesine karar vermiş ve bu konuda yeteneği olanlar ilk ürünlerini vermeye başlamışlardır. Şiirin taşıdığı müzikal özellik nedeniyle kulağa daha hoş gelmesi ve böylece nesre göre ezberlenmesinin daha kolay olması onun eğitimde kullanılması neticesini doğurmuştur. Câhız (ö. 255 / 869) şiirin bu özelliğine şöyle dikkat çekmektedir: “Şiiri ezberlemek nefse daha hoş gelir ve şiir bir kez ezberlendi mi daha çok kalıcı olur”.³

1. Didaktik Şiirin Mahiyeti ve Bu Şiirin Birinci Abbasiler Döneminde Ortaya Çıktığına İlişkin Görüşler

1.1. Didaktik Şiirin Mahiyeti

Yunanca “didaktikos” kelimesinden gelen “didaktik” kelimesi öğretici anlamına gelmektedir.⁴ Arap dili ve edebiyatı araştırmacılarının çoğu didaktik Arapça karşılığının “*et-ta’lîmî*” olduğunu ifade eder, dolayısıyla didaktik şiir için “*eş-şi’ru’t-ta’lîmî*” terimini kullanır ve bu şiiri “ezberi kolaylaştırmak için din, dil, edebiyat, astronomi, hikmet, ahlâk ve felsefe gibi konularda nazmedilen öğretici şiir” şeklinde tanıtır.⁵

Didaktik şiir için “*eş-şi’ru’t-ta’lîmî*” yerine “*eş-şi’ru’l-ilmî*” terimini kullanan Mustafa Sâdık Râfiî (ö. 1356/1937)’ye göre Arapların deneyim ve birikimlerini yansıttıkları her şiir didaktik değildir. Didaktik denince bundan bazen birer kitap hacminde olabilen uzun manzûmeler kastedilmektedir ki İbn Mâlik (ö. 672/1274)’in “*Elfiyye*”sinde olduğu gibi son dönem âlimleri bunlara “manzûm metin” adını vermişlerdir. Bu şiir türü daha çok her iki dizesi kendi aralarında kafiyeli olan ürcûze tarzında nazmedilmişse de normal kasîde tarzında nazmedilenler de vardır. Eski Arap şiirinde rastlanmayan bu didaktik ürcûzelerin uzun bir örneği Mutezile’nin ünlü şiir râvilerinden Bîşr b. Mu’temir (ö. 210/825)’in “*mil el ve nihâl*” ile ilgili ürcûzesidir ki bu tür ürcûzelere “muzâvec” de denir. Bîşr’den sonra da şöhret bulan bu şiir türünde hicrî 3. yüzyılda İbn Mu’tezz (ö. 296/908) Abbasi halifelerinin sîretiyle ilgili uzun bir ürcûze nazmetmiştir. Çok ünlü bir dil, gramer ve şiir uzmanı olan İbn

³ Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhız, *Kitâbu’l-hayevân*, nşr.: Muhammed Abdusselâm Hârûn, Beyrut 1969, VI, 284.

⁴ Bkz. *Gençlik Kültür Ansiklopedisi*, Ankara 1996, I, 187.

⁵ Bkz. Şevkî Dayf, *et-Tatavvur ve’t-tecdîd fi’s-şi’ri’l-Emevî*, Kahire 1965, s. 345; a. mlf, *el-Asru’l-Abbasiyyu’l-evvel*, s. 190; Muhammed Mustafa Heddâre, *İtticâhâtü’s-şi’ri’l-Arabî fi’l-karni’s-sanî el-hicrî*, Kahire 1963, s. 355; Behcet, *et-Teyyâru’l-İslâmî*, s. 468.

Mâlik'in daha önce İbn Mu'tî (ö. 627/230) tarafından yazılan "Elfiyye" (Elfiyyetu İbni Mu'tî) tarzında nazmettiği Arapça dilbilgisine ilişkin bin beyitlik "Elfiyye" (Elfiyyetu İbni Mâlik) klasik dönem didaktik şiirin en ünlü örneği sayılmaktadır. Bu şiir türü tarihsel seyir içerisinde dil ve edebiyatla birlikte din, tarih, ahlâk, astronomi, tıp ve hikmet gibi konularda da kullanılmıştır.⁶

İbn Mâlik, didaktik manzûmelerin en güzel örneklerinden olan "Elfiyye"sinde İbn Mu'tî'nin "Elfiyye"sine de göndermede bulunduğu dört giriş beytinde şunları söylemektedir:⁷

وَاسْتَعِينُ اللَّهَ فِي الْفِيَّةِ مَقَاصِدُ النَّحْوِ بِهَا مَحْوِيَّةٌ
تَقَرَّبُ الْأَقْصَى بِلَفْظٍ مُوجِزٍ وَتَبَسُّطُ الْبَدَلِ بِوَعْدٍ مُنْجِزٍ
وَتَقْتَضِي رِضًا بِغَيْرِ سُخْطٍ فَائِقَةٌ الْفِيَّةُ ابْنَ مُعْطٍ
وَهُوَ بِسَبْقٍ حَائِزٌ تَفْضِيلًا مُسْتَوْجِبٌ ثَنَائِي الْجَمِيلِ

*Allah'tan yardım dilerim "Elfiyye"yi nazmetme konusunda
Nahiv ilminin mühim meseleleri bir araya getirilmiştir onda*

*Kısa birer lafızla en uzak anlamları bile zihne yaklaştırır
Çabuk yerine getirilen kesin vaatle bilgi bahşedip dağıtır*

*Bu Elfiyye, okuyucusundan kızgınlık değil hoşnutluk istiyor
İbnu Mu'tî'nin "Elfiyye"sinden daha üstün bir değer taşıyor*

*Fakat onun Elfiyye'si daha önce olduğu için üstünlük içerir
Bunun içindir ki benim onu güzel sözlerle övmemi gerektirir*

Elfiyye'yi şerh eden Suyûtî (ö. 911 / 1505) onu "ürçûze" olarak nitelendirmektedir.⁸

⁶ Bu şiir türünün mâhiyeti ve tarihçesiyle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Sâdık er-Râfî'î, *Tarihü adâbi'l-Arab*, Kahire 1953, III, 152-156.

⁷ Bkz. Muhammed b. Mâlik, *Elfiyye* ("el-Behcetü'l-mardiyye" şerhi içerisinde), nşr.: Ahmed İbrahim Muhammed Alî, Beyrut 2000, s. 65.

⁸ Bkz. Celâluddin Abdurrahman es-Suyûtî, *el-Behcetü'l-mardiyye fî şerhi'l-Elfiyye*, nşr.: Ahmed İbrahim Muhammed Alî, Beyrut 2000, s. 66.

1.2. Didaktik Şiirin Birinci Abbasiler Döneminde Ortaya Çıktığına İlişkin Görüşler

Şevkî Dayf, “*et-Tatavvur ve’t-tecdîd fi’ş-şiril Emevî*” adlı eserinde didaktik şiirin Emeviler döneminin sonlarına doğru Accâc (ö. 99/717) ve oğlu Ru’be (ö. 145/762)’nin recezlerinde ortaya çıktığını ifade etmektedir.⁹ Ancak aynı yazar daha sonra yayımlanan “*Tarihü’l-Edebi’l-Arabî*” serisinin “*el-Asrul’-Abbasiyyu’l-Evvel*” adlı üçüncü kitabında “Mavdûâtun Cedide” (Yeni Konular) başlığı altında şiirde yapılan yeniliklere değinirken şunları söylemektedir: “Abbâsî şairlerinin buluşu olan bir şiir türüne şimdiye kadar değinmedik ki o da daha önceki asırlarda görülmeyen ve Abbasilerin birinci dönemindeki ilmî hayatın ortaya çıkardığı didaktik şiirdir”.¹⁰

Yazarın değindiğimiz iki görüşü karşılaştırdığında onun Ru’be ve Accâc’ın recezlerini didaktik şiirin başlangıç örnekleri saymasına ilişkin ilk görüşünden bir nevi dönüş yaparak bu şiir türünün Abbasilerin birinci döneminde ortaya çıktığına ilişkin görüşü benimsediği anlaşılmaktadır. Zaten bir başka çağdaş edebiyat araştırmacısı olan Muhammed Mustafa Heddâre de özel bir kesim için nazmedildikleri gerekçesiyle bu recezlerin didaktik sayılmadığına dikkat çekmekte ve didaktik şiirin daha çok Yunan, kısmen de Hint kültürünün etkisiyle Abbasilerin birinci döneminde ortaya çıktığına vurgu yapmaktadır.¹¹ Mucâhid Mustafa Behcet de “didaktik şiir Abbasilerin birinci döneminde nazmedilen öğretici uzun manzûmelerle ortaya çıkmış ve bununla talebelerin ilgili ilim ve kültür konularını daha kolay ezberlemeleri amaçlanmıştır”¹² diyerek hem bu şiir türünün Abbasilerin birinci döneminde ortaya çıktığına, hem de bundaki amacın ezberi kolaylaştırmak olduğuna dikkat çekmektedir.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, klasik dönem mescid, küttâb ve medrese eğitim sisteminin ağırlıklı olarak “ezber”e dayanması ve bu bağlamda âlimlerin ezberi kolaylaştırma arayışları didaktik şiirin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Zira Câhız (ö. 255/869)’ın da vurguladığı gibi “şiiri ezberlemek nefse daha hoş gelir ve şiir bir kez ezberlendi mi daha çok kalıcı olur”.¹³ Elbette ki şiirin kolay ezberlenmesinde onun kulağa hoş gelen ritmik yapısının payı büyüktür.

⁹ Bkz. Dayf, *et-Tatavvur ve’t-tecdîd*, 345.

¹⁰ Dayf, *el-Asru’l-Abbasiyyu’l-evvel*, s. 190.

¹¹ Bkz. Heddâre, *İtticâhât*, s. 355.

¹² Behcet, *et-Teyyâr*, s. 468.

¹³ Câhız, *Kitâbu’l-hayevân*, VI, 284.

2. Dönemin Ünlü Didaktik Şiir Temsilcileri ve Manzûmelerinden Örnekler

Şevkî Dayf ve Mucahid Mustafa Behcet gibi Arap edebiyatı araştırmacılarına göre bu dönemde didaktik şiiri temsil eden şair ve edipler ve onların başlıca didaktik manzûmeleri şunlardır:¹⁴

Şairler/Edipler

Muhammed b. İbrahîm

Ebân b. Abdulhamîd

Hamdân b. Ebân

Bişr b. Mu'temir

Ebu Atâhiye

Safvân el-Ansarî

Asma'î

Ma'dân el-A'mâ

Hakem b. Amr el-Behrânî

Harûn Mevla'l-Ezd

Didaktik manzûmeleri

Astronomiyle ilgili bir müzdevice.

Manzûm Kelile ve Dimne,

Oruç ve Zekât Manzûmesi.

Aşk ve âşıklar konusunda bir ürcûze.

Yaratılışa ve "milel-nihal"a dair iki kasîde.

Zâtu'l-Emsâl adı verilen manzûme.

Yerin üstünlüğüne ilişkin kasîde.

Eski kral ve milletlerin akıbetiyle ilgili bir kasîde.

Şii fırkalarla ilgili bir kasîde.

Yaratılış ile ilgili bir kasîde.

Filin yaratılışı ile ilgili bir kasîde.

Şimdi hem bu şair ve edipleri hem de onların çeşitli kaynaklarda yer verilen mezkûr didaktik çalışmalarını tanımaya ve örneklendirmeye çalışalım.

2.1. Muhammed b. İbrahîm el-Fezârî (ö. 180 / 796)

Bir astronomi bilgini olan bu âlim İslâm tarihinde ilk "usturlab"ı yapan kişidir. Kitaplarından ve çalışmalarından bahseden ilk yazar İbn Nedîm'dir. Halife Mansûr zamanında yaşamış ve ilmî çalışmalarını bu halifenin teşvikiyle yapmıştır. Onun "*ez-Zîz alâ sini'l-Arab*", "*el-Mikyâs li'z-zevâl*", "*el-'Amel bi'l-usturlâbi'l-musattah*" ve birazdan kendisinden bahsedeceğimiz didaktik müzdevicesi "*el-Kasîde fî ilmi'n-nucûm*" onun astronomi ile ilgili önemli eserleridir.¹⁵

¹⁴ Bkz. Dayf, *el-Asru'l-Abbasiyyu'l-evvel*, s. 190-192; Behcet, *et-Teyyâr*, s.468-476.

¹⁵ Bkz. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, nşr.: Şeyh İbrahîm Ramazan, Beyrut 1994, s. 334, Hayruddîn Ziriklî, *el-A'lâm*, Beyrut 1995, V, 293

Şevkî Dayf bu edibin astronomiye ilişkin uzun müzdevicesinin didaktik bir manzûme olduğunu belirtmektedir.¹⁶ Müzdevicenin baş tarafını oluşturduğu anlaşılan iki örnek şöyledir.¹⁷

الْحَمْدُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْأَعْظَمِ ذِي الْفَضْلِ وَالْمَجْدِ الْكَرِيمِ الْأَكْرَمِ
الْوَاحِدِ الْفَرْدِ الْجَوَادِ الْمُنْعِمِ

*Hamd en büyük olan yüce Allah'a mahsustur
Fazilet ve kerem sahibi, en büyük cömert odur
Birdir, tektir, çok cömerttir, nimeti de boldur*

الْخَالِقِ السَّبْعِ الْعَلِيِّ طِبَاقًا وَالشَّمْسِ يَجْلُو ضَوْوُهَا الْإِغْسَاقًا
وَالْبَدْرِ يَمْلَأُ نُورُهُ الْآفَاقًا

*Yaratıcısıdır O, kat kat yedi göğün
Işığı şu karanlığı aydınlatan Güneş'in
Ve nuru ufukları doldurmuş olan dolunayın*

2.2. Ebân b. Abdulhamîd el-Lâhikî (ö. 200/815)

135/752 yılında Basra'da doğdu. Babası Abdulhamîd ve dedesi Lâhik da dâhil olmak üzere şair bir aileden gelmektedir. İlk eğitimini Basra'da bugünkü ilköğretim seviyesinde bir eğitim kurumu olan "küttâb"ta aldı. Burada temel seviyede okuma yazma, Kur'an, aritmetik ve şiir dersleri aldı. Daha sonra yüksek seviyede eğitimin verildiği Basra mescidlerinde teşkil edilen çeşitli ders halkalarında muhtelif dinî, edebî ve lisanî ilimler tahsil etti. Nahiv ilminde özellikle "Nahvî" lakabıyla da anılan Yûnus b. Habîb'in (ö. 182/798) halkasından yararlandı. Bunun yanında Basra'da kurulan dönemin dil, şiir ve edebiyat panayırı olan "Mirbed"e sık sık giderek buraya bâdiyeden gelen Araplardan fasîh Arapçayı öğrendi. Basra'daki sahhâflara giderek çok sayıda ilmî, edebî ve fennî kitapları inceleme imkânı buldu. Basra'dan Bağdat'a giderek önce Bermek ailesinin ileri gelenleriyle, sonra onlar vasıtasıyla halife Harûn Reşid ile tanıştı. Bermekîlerin özel şairleri arasına girdi, bu ailenin ileri gelenlerini

¹⁶ Dayf, *el-Asru'l-Abbasiyyu'l-evvel*, s. 191.

¹⁷ Bkz. Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, Kahire 1938, IV, 118.

öven methiyeler nazmetti ve onlar için içlerinde “*Kitabu Sindbâd*” ve “*Kitabu Mezdek*”in de bulunduğu Farsça menşeli çeşitli eserler kaleme aldı. Şiirlerinin çoğu “muzdevic” ve “musammat” tarzındadır.¹⁸ Didaktik manzûmelerine gelince:

1) *Manzûm Kelile ve Dimne*: Ebân daha önce Abdullah b. Mukaffa (ö. 142/759) tarafından mensûr olarak Arapça’ya çevrilen “*Kelime ve Dimne*”yi Bermekîlerin isteği doğrultusunda 14 bin beyit hâlinde nazma çekmiştir. Dört ay gibi kısa bir süre içerisinde bu büyük çalışmayı sonuçlandıran şair bunun karşılığında Bermekîlerden yüksek meblağlara varan ödüller almıştır. Ne yazık ki bu 14 bin beyitten sadece 80 beyit günümüze ulaşmıştır. Ebân bu ilginç manzûmesine şu kıtayla başlamaktadır:¹⁹

هَذَا كِتَابُ أَدَبٍ وَ مَحْنَةٍ وَهُوَ الَّذِي يُدْعَى كَلِيلَهُ دِمْنَةً
فِيهِ دَلَالَاتٌ وَ فِيهِ رُشْدٌ وَهُوَ كِتَابٌ وَضَعْتُهُ هِنْدُ
فَوَصَّفُوا آدَابَ كُلِّ عَالِمٍ حِكَايَةً عَنِ أَلْسِنِ الْبَهَائِمِ
فَالْحُكَمَاءُ يَعْرِفُونَ فَضْلَهُ وَالشُّخَفَاءُ يَشْتَهُونَ هَزْلَهُ
وَ هُوَ عَلَى ذَاكَ يَسِيرُ الْحِفْظِ لَدُّ عَلَى اللِّسَانِ عِنْدَ اللَّفْظِ

Bu bir edep ve deneme kitabı

Kelile ve Dimne’dir onun adı

Onda burhan ve deliller vardır

Hintlilerin yazdığı bir kitaptır

Her âlemin adabını anlatmışlar

Hayvanların dilinden aktarmışlar

Bilge olanlar üstünlüğünü bilirler

Akılsızlar da şakalarıyla eğlenirler

¹⁸ Bkz. İbn Mu‘tezz, *Tabakâtu’s-şuarâ*, nşr.: Abdussettâr Ferrâc, Mısır 1956, s. 240-241; Ebû Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, Beyrut 1962, XXIII, 20-37; İbnü’n-Nedim, *el-Fihrist*, nşr.: İbrahim Ramazan, Beyrut 1994, s. 198; Hatib el-Bağdâdî, *Tarîhu Bağdâd*, Kahire 1931, VII, 44-45; İsmet Güşe, *eş-Şi’ru’t-ta’lîmî fî kurûni’l-erba’a el-ûlâ*, (doktora tezi), Kahire 1971, s. 20-24.

¹⁹ Bkz. Muhammed b. Yahyâ es-Sûlî, *el-Evrâk*, Beyrut 1982, s. 46 (Şairler Bölümü).

*Kitap yeni tarzıyla kolay ezberlenir
Telaffuz edildiğinde dile zevk verir*

Görüldüğü gibi Ebân bu kıtada Kelile ve Dimne ile ilgili şu üç önemli noktaya vurgu yapmaktadır.

a) Kitap ilk olarak Hintliler tarafından hazırlanmıştır.

b) Kitapta görünüşte eğlenceli, ancak özde düşündürücü ve hikmetli olan hikâyeler bulunmakta, yüzeysel düşünen okuyucular sadece onun eğlenceli tarafıyla ilgilenirken, hikmet erbâbını daha çok verilmek istenen mesajlar ilgilendirmektedir.

c) Ezberlenmesini kolaylaştırmak için kitap didaktik bir amaçla nazma çekilmiştir.

Ebân daha sonra dünyayı önemsemeyen bir “nâsik”in portresine ve cömertliğe ayırdığı kıtalardan dört beyitte şunları söylemektedir:²⁰

وَجَدْتُ ذَا النُّسْكِ الَّذِي قَدْ فَكَّرَا فَزَادَهُ تَفَكُّيرُهُ تَوَقُّرًا
فَعِنْدَهَا نَجَا مِنْ الشُّرُورِ وَ نَالَ أَقْصَى غَايَةِ السُّرُورِ
وَ أَبْصَرَ الثَّوَابَ فِي الْقِيَامَةِ فَأَمِنَ الْحَسْرَةَ وَ النَّدَامَةَ
فَلَا تُعَدُّ ذَا غِنًى غِنًى حَتَّى يَكُونَ مَاجِدًا سَرِيًّا

Gördüm nâsiki, tefekküre dalmış idi

Tefekkürü vakarına vakar eklemişti

Böylelikle kötülüklerden kurtulmuştu

Mutluluğun son noktasına kavuşmuştu

Bunun sevabını kıyamette de buldu

Hasret ve pişmanlıklardan emin oldu

Zenginlik sahibini zengin sayma, ta ki

Olana dek cömertlikte bir nehir sanki

2) Oruç ve Zekât Manzûmesi: Ebân didaktik amaçlı bu manzûmesinde Kur'an ve hadislerden oruç ve zekâtla ilgili örnekler iktibâs etmekte, Hanefî mezhebi esaslarına göre oruç ve zekâtın bazı hü-

²⁰ Behcet, *et-Teyyâr*, s. 472-473.

kümleri hakkında bilgi vermektedir. Örneğin bu manzûmenin iki beytinde şunları söylemektedir:²¹

قَصِيدَةُ الصَّيَامِ وَ الزَّكَاةِ نَقْلُ أَبَانٍ مِنْ فَمِ الرُّوَاةِ
قَالَ أَبُو يُوسُفَ أَمَّا الْمُفْتَرَضُ فَرَمَضَانُ صَوْمُهُ إِذَا عَرَضَ

Bu bir oruç ve zekât kasîdesidir

Ebân onu ravilerden nakletmiştir

Ebû Yûsuf dedi ki: Farz oruca gelince

Ramazan orucudur, tutma vakti girince

2.3. Hamdân b. Ebân

Ebân b. Abdulhamîd'in oğlu ve güçlü bir hiciv şairi olduğu belirtilen²² Hamdân aşk ve aşıkları konu edinen uzun bir didaktik ürcûze kaleme almıştır. Muhammed b. Yahyâ es-Sûlî (ö. 336 / 947) ünlü “*el-Evrâk*”ında bu ürcûzeden bir kıtaya yer verip günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Uzrî olarak nitelendirilen temiz ya da plâtonik aşk çeşidine ve bu aşkla müptela olan âşıklara dair bu kıtanın dört beytinde Hamdân şunları söylemektedir:²³

وَمِنْهُمْ مَنْ افْتَصَرَ عَلَى الْحَدِيثِ وَالنَّظَرِ
غَايَتُهُ السَّلَامُ وَاللَّحْظُ وَ الْكَلَامُ
مُدَافِعٌ عَنْ حُبِّهِ يَكْتُمُ وَجَدَ قَلْبِهِ
فَذَاكَ حُبُّ الْعَاقِلِ حُبُّ أَدِيبٍ كَامِلِ

Âşıklardan öyle bir kesim bulunmaktadır

Aşıkları konuşmak ve bakmakla sınırlıdır

Gayesi sevgilisine bir selam vermektir

Ona bir göz atıp bir çift kelimetir

Onlar böyle bir aşk tarzını savunuyorlar

Kalplerini yakan sevdâyı saklı tutuyorlar

²¹ Behcet, *et-Teyyâr*, s. 473.

²² Bkz. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 198.

²³ Sûlî, *el-Evrâk*, s. 61.

*İşte budur aslında akıllı âşıkların sevdası
İşte budur erdemli olan ediplerin sevgisi*

2.4. Bişr b. Mu'temir (ö. 210/825)

Mutezile'nin Bağdat ekolünün kurucusu ve kendi adına nispetle Bişriyye olarak adlandırılan fırkanın reisi olan Bişr b. Mu'temir, gençliğinde Basra'ya giderek Vâsıl b. Atâ (ö. 131 / 748)'nın arkadaşlarından Mu'tezile mezhebinin esaslarını öğrendi. Hakem olayında Hz. Ali'nin haklı olduğunu savunduğu için dönemin halifesi Hârûn Reşîd tarafından hapse atıldı. Hapisteyken çok etkili şiirler yazması ve bu şiirlerin ilim meclislerinde rağbet görmesi üzerine halife tarafından serbest bırakıldı. Önemli kelâmî görüşlerinin başında "tevellüd" nazariyesi gelir. Bunun yanında ruh ve bedenın ayrı ayrı hayata sahip olduklarını, dolayısıyla bir fiilin meydana gelmesinde her ikisinin de sorumlu olduğunu savunmuştur. Kelâm ilminde dönemin önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Bişr, edebiyat, belâgat ve şiirde de dönemin en ünlü şair ve ediplerinden sayılır. Câhız onun belâgata dair bir "Sahife"sinden bahseder ve kendisini belâgat ilminin kurucusu kabul eder. Bişr'e göre şiir söylemek ve yazı yazmak için uygun bir vakit seçilmeli, zihin dinlenmiş olmalı, telaffuzu ve anlaşılması kolay kelimeler seçilmeli ve üslup akıcı olmalıdır.²⁴

Bişr'in şiirlerinin çoğu dinler ve mezheplerle ilgili olup didaktik mahiyettedir. Şair bu şiirlerinde Allah'ın başta hayvanlar olmak üzere yaratıklardaki hikmetlerini de öğretici bir dille işlemektedir.²⁵ Onun didaktik manzûmelerinden bir tanesinin 40 bin beyitlik bir ürcûze olduğu fakat bundan sadece aşağıdaki üç buçuk beyitlik bir kıtanın günümüze ulaştığı belirtilmektedir:²⁶

لَسْنَا مِنَ الرَّافِضَةِ الْغَلَاةِ وَلَا مِنَ الْمُرْجَةِ الْجُفَاةِ
لَا مُفْرِطِينَ بَلْ نَرَى الصَّدِّيقَا مُقَدَّمَا وَ الْمُرْتَضَى الْفَارُوقَا
نَبْرُؤُ مِنْ عَمْرٍو وَ مِنْ مُعَاوِيَةَ

*Aşırı uç olan Râfîzîlerden değiliz biz
Katı davranan Murcie'den de değiliz*

²⁴ Bkz. Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, nşr.: Hasan Sendûbî, Beyrut 1993, I, 140 ve devamı, Hayruddin Zirikli, *el-A'lâm*, Beyrut 1995, II, 55; Cihad Tunç, "Bişr b. Mu'temir", *DİA*, VI, 223-224.

²⁵ Tunç, "Bişr b. Mu'temir", *DİA*, VI, 224.

²⁶ Bkz. Ahmed b. Yahyâ el-Murtadâ, *el-Munye ve'l-emel fî şerhi Kitabi'l-mîlel ve'n-nihal*, Haydarabâd 1316, s. 30; Behcet, *et-Teyyâr*, s. 352.

*İfrat etmeyiz, bilakis Sıddık Ebûbekir'i
Önceleriz, sonra sırayla Ali ve Ömer'i
Ama Amr ve Muaviye'den ederiz teberri*

Bişr'in Câhız tarafından günümüze ulaştırılan iki didaktik kasidesi vardır ki şair bu iki kasidede milel ve nihâl ile birlikte Allah'ın hayvanlardaki hikmetlerini de inceleme konusu yapmaktadır.²⁷ Câhız'ın yer verdiği ve oldukça önemseydiği bu iki kasideden biri 60, öbürü 70 beyittir.²⁸ Şair ikisi de “r” kafiyeli olan bu kasidelerden “r”nin zammeli olduğu birincisinin bir beytinde milel nihâl bağlamında şöyle söylemektedir:

لَسْتُ إِبَاضِيًّا غِيًّا وَلَا كَرَافِضِيًّا غَرُّهُ الْجَفْرُ

*Ben ne geri zekalı / aptal bir İbadiyim
Ne de cefrin oyuncağı olmuş Rafizîyim*

Şair “r”nin esreli olduğu ikinci kasidesinin aklın önemiyle ilgili iki beytinde şunları dile getirmektedir:

لِلَّهِ دُرُّ الْعَقْلِ مِنْ رَائِدٍ وَصَاحِبٍ فِي الْعُسْرِ وَالْيُسْرِ
وَإِنَّ شَيْئًا بَعْضُ أَفْعَالِهِ أَنْ يَفْصَلَ الْخَيْرَ مِنَ الشَّرِّ

*Bravo akla! O bir yol göstericidir
Kötülükte ve iyilikte eşlik edicidir
Bir şeyin yaptığı bazı şeyler vardır
O da iyiyi kötü olandan ayırmadır*

Şair bu beyitlerde Mu'tezile'nin büyük önem verdiği aklın rehberliğine ve iyilikle kötülüğü tespit etmede onun ölçü olduğuna dikkat çekmektedir.

2.5. Ebu'l-Atâhiye (ö. 211 / 826)

Asıl adı İsmâil, babasının adı Kasım'dır. Mevâlî şairlerdendir. 130 / 748 yılında Enbâr yakınlarında Ayn Temr denilen yerde doğdu. Hacamet yaparak geçimini sağlayan Nabat asıllı babası Kûfe'ye

²⁷ Dayf, *el-Asru'l-Abbasiyyu'l-evvel*, s. 192.

²⁸ Birinci kasidenin tamamı için bkz. Câhız, *Kitâbu'l-hayevân*, VI, 284-291;

yerleşti ve böylece oğlu Ebu'l-Atâhiye Kûfe'de yetişti. Burada nazmettiği gazellerle meşhur oldu ve “muhanneş” olarak tabir edilen kadınımsı hareketlerde bulunan bir grubun içerisine girip onlar gibi eline kına sürdü ve kadın elbisesi giydi. Kûfe'de Mutî b. İyâs (ö. 169/786) ve Vâlibe Habbâb (ö. 170/786) gibi oyun ve eğlence düşkünü arkadaşlarıyla eğlenceli bir hayat geçiren şair bunun yanında Kûfe mescitlerinde kurulan ilmi ve edebî ders halkalarına katıldı. Sonra Bağdat'a gitti ve halife Mehdi ile tanıştırıldı. Burada halifenin hanımına ait cariyelerden Utbe adında birine aşık oldu ve hakkında çok sayıda aşk şiirlerini nazmetti. Mehdi'nin ölümünden sonra yerine geçen Hadî'ye yakın durarak hakkında methiyeler nazmetti ve bu methiyelere karşılık halifenin ihsanlarına mazhar oldu. Hadî'den sonra halife olan Harûn Reşid'e en yakın şairlerden biri hâline gelip yıllık ödül ve bahşişlerin dışında ek olarak kendisine yılda 50 bin dirhem tahsis edildi. Harûn Reşid'in 180 / 796 yılında Rakka'ya yaptığı sefere denk gelen bir süreçte birden bire eski eğlenceli hayatını bırakıp yün aba giyen ve kendini züht ve takvâya veren şair bir ara zındıklıkla suçlanıp hapse atıldı. Züht şiirlerinde sıkça dile getirdiği iyilik-kötülük ve aydınlık-karanlık düalizmi onun o dönemde zındıklığın bir versiyonu olarak kabul edilen “Manicilik”le suçlanmasına yol açtı. Ama o yine de hayatının son 30 yılını içine alan ömrünü züht ve hikmet şiirlerine tahsis etmeye devam etti.²⁹

Ebu'l-Atâhiye'nin en önemli didaktik çalışması onun “*Zâtu'l-Emsâl*” olarak meşhur olan 4 bin beyitlik müzdevicesidir. Ne yazık ki bu ünlü müzdeviceden sadece 300 küsur beyit kadar günümüze ulaşmıştır.³⁰ Konusu dünyanın geçiciliği, züht, ölüm, kabir, öbür dünyaya hazırlık, ibadet, ahlâk, sabır, hoşgörü, kötü arkadaşlardan kaçınma ve benzeri olgular olan bu manzûme Allah'a hamd ile başlamaktadır. Şukrî Faysal, atasözleri niteliğindeki hikmetli sözlerle dolu olmasından dolayı “*Zâtu'l-Emsâl*” olarak tanınan bu müzdeviceden günümüze ulaşan beyitlerinden önemli bir kısmını kaydetmiştir ki aşağıda verdiğimiz örnekler onun kaydettiklerinden alınmıştır.³¹

Şair bir beytinde mü'minin korku ile ümit arasında yaşaması gerektiğine işaret ederek cahilce davranıp ibadet etmeyenleri azapla korkutup tehdit ettiğini, kendisini tanıyıp iyi amel işleyenin de yüzde

²⁹ Bkz. İbn Mu'tezz, *Tabakâtü's-şuarâ*, 227-234; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şuarâ*, Beyrut 1994, s. 538-542; İsfahânî, *el-Eğânî*, IV, 1-112; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, Beyrut 1973, I, 89-92; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 321; Dayf, *el-Asru'l-Abbâsiyyu'l-evvel*, s. 237-253; Muhammed Mahmûd, *Ebu'l-Atâhiye: Hayatuhu ve şî'ruhu*, Kahire 1968, s. 419; Usâme Anûti, *Ebu'l-Atâhiye*, Beyrut 1962, s. 197; Şukrî Faysal, *Ebu'l-Atâhiye: Eş'aruhu ve ahhâruhu*, Dimaşk 1965, s. 759.

³⁰ Bkz. Faysal, *Ebu'l-Atâhiye: Eş'aruhu ve ahhâruhu*, s. 444-460.

³¹ Bkz. Faysal, *age*, s. 444-460.

yüz bunun sevabını almak gibi bir güvenceye sahip olmaması, aksine bunu sadece ümit etmesi gerektiğini şöyle dile getirmektedir:

خَوْفٌ مِّنْ يَّجْهَلُ مِنْ عِقَابِهِ وَ أَطْمَعُ الْعَامِلِ فِي ثَوَابِهِ

*Allah kendisini tanımayan azabıyla tehdit etmiş
Amel işleyip ibadet edene de sevap ümidi vermiş*

Şair yukarıdaki beytin hemen ardından gelen beyitte de Allah'ın geçmiş zamanlardan beri çeşitli milletlere kendi varlığını gösteren delillerin yanında peygamberler de gönderdiğine ve böylece onlara “bize Allah'ı ve öbür dünyayı tanıtacak elçiler gönderilmedi ki doğru yolu bulalım” gibi mazeretler bırakmadığına şöyle işaret etmektedir:

وَ أَنْجَدَ الْحُجَّةَ بِالْإِزْسَالِ إِلَيْهِمْ فِي الْأَرْمَنِ الْخَوَالِي

*Delil(ler)i peygamberlik vasıtasıyla güçlendirdi
Eski zaman milletlerine peygamberler gönderdi*

Şair aşağıdaki iki beytinde dedikoducu ve laf dolaştırıcı kimselerden medet uman kimsenin helak olacağına, hile ve aldatmanın birer ihanet göstergesi olduğuna, yalanın da fâsıkların silâhı olduğuna şöyle vurgu yapmaktadır:

مَنْ جَعَلَ التَّمَامَ عَيْنًا هَلَكًا مِّبْلُغَكَ الشَّرِّ كَبَاغِيهِ لَكَ
الْمَكْرُ وَالْخَبُّ أَدَاةُ الْغَادِرِ وَالْكَذِبُ الْمَحْضُ سِلَاحُ الْفَاجِرِ

*Helak olur kovucuyu kendine destekçi yapan
Kötülük isteyen gibidir sana kötülüğü duyuran*

*Hile ve aldatma hain kimsenin aracıdır
Salt yalan söylemek de fâsığın silâhıdır*

Düşük seviyeli kimselerle arkadaşlık yapılmaması ve arkadaş seçiminde titiz davranılması gerektiğine vurgu yaptığı iki beytinde şair şunları söylemektedir:

مَا طَابَ فَرْعٌ لَا يَطِيبُ أَصْلُهُ إِحْذَرِ مُوَاخَاةَ اللَّئِيمِ فِعْلُهُ
أُنْظُرْ إِذَا آخَيْتَ مَنْ تُؤْءَاخِي مَا كُلُّ مَنْ آخَيْتَ بِالْمُؤَاخِي

*İyi bir dal çıkmaz kökü iyi olmayan daldan
Kaçın alçak davranışıyla arkadaş olmaktan*

*İyice bak arkadaş seçmek istediğin kimseye
Herkes uygun değildir ki arkadaş edinmeye*

Sonra sözü sabrın önemine getiren şair konuyla ilgili bir beytinde sonunu tatlı ve selâmetli gördüğü sabır hakkında ve kötülük âdetinin sonunun hep kanlı olduğu bağlamında şunları dile getirmektedir:

عَاقِبَةُ الصَّبْرِ لَهَا حَلَاوَةٌ وَ عَادَةُ الشَّرِّ لَهَا ضَرَاوَةٌ

Sabrın sonu selamettir, tatlıdır

Kötülük âdetinin sonu kanlıdır

Şair müzdeicesinden vereceğimiz son örnek olan aşağıdaki beyitlerinde düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

الْجُودُ مِمَّا يُثْبِتُ الْمَحَبَّةَ وَالْبُخْلُ مِمَّا يُثْبِتُ الْمَسَبَّةَ
لِكُلِّ شَيْءٍ سَبَبٌ وَ عَاقِبَةٌ وَ كُلُّهَا آتِيَةٌ وَ ذَاهِبَةٌ
لَا تُتْبَعُ الْمَعْرُوفَ مِنْكَ مَنْنًا أُخِيَّ أَحْسَنُ بِأَخِيكَ الظَّنَّ

*Cömertlik kalplerde tam bir sevgi oluşturur
Cimrilikse sahibi hakkında kötü konuşturur*

*Her şeyin bir sebebi bir de sonucu vardır
Her şey buna göre meydana gelmektedir*

*Yaptığın iyiliğin ardından hiç etme minnet
Kardeşim! Besle kardeşin hakkında iyi niyet*

2.6. Safvân el-Ensârî

Mutezile'nin kurucu şahsiyetlerinden Vâsıl b. Atâ'nın taraftarlarından olan Safvân'ın hayatı hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Aşağıda belirteceğimiz gibi ulaşabildiğimiz kaynaklarda onun Vâsıl'a dil uzatan ve ateşten yaratılan İblis'in topraktan yaratılan Adem'den daha üstün olduğunu savunan dönemin ünlü şairlerinden Beşşâr b. Bürd (ö. 167/784)'e şiirleriyle sert karşılık veren bir şair olduğu yazılmaktadır.

Safvân'ın didaktik şiirin ilk temsilcilerinden biri olduğunu söyleyen Şevkî Dayf, onun toprağın üstünlüğüne ilişkin nazmettiği kasîdenin bu türün bir örneği olduğunu ifade etmektedir. Safvân bu kasîdeyi Beşşâr b. Bürd'ün Adem'in yaratılmış olduğu toprağı kötölemesine ve İblîs'in yaratıldığı ateşi övmesine karşılık bir reddiye olarak yazmıştır ki Beşşâr konuyla ilgili üç beytinde şunları söylemiştir:³²

الْأَرْضُ مُظْلِمَةٌ وَ النَّارُ مُشْرِقَةٌ وَ النَّارُ مَعْبُودَةٌ مُذْ كَانَتْ النَّارُ
إِبْلِيسُ أَفْضَلُ مِنْ أَبِيكُمْ آدَمَ فَتَنَبَّهُوا يَا مَعْشَرَ الْفُجَّارِ
النَّارُ عُنْصُرُهُ وَ آدَمُ طِينَةٌ وَ الطِّينُ لَا يَسْمُو سُمُو النَّارِ

Toprak karanlıktır, ateş ise aydınlıktır

Ateş ateş olalı kendisine tapılmaktadır

İblîs daha iyidir sizin Adem babanızdan

Ey fasıklar topluluğu! Uyanın uykudan

İblîs'in unsuru ateş, Adem'inki ise topraktır

Toprak ateş gibi yükseklere çıkmamaktadır

Şevkî Dayf'ın dikkat çektiği Safvân'ın reddiye mahiyetindeki didaktik kasîdesi Câhız tarafından "el-Beyân ve't-tebyîn" adlı eserinde kaydedilmiştir. 42 beyitlik bu kasîdeden örnek olarak aldığımız aşağıdaki beyitlerde Safvân şunları söylemektedir:³³

رَعِمَتْ بِأَنَّ النَّارَ أَكْرَمُ عُنْصُرًا وَ فِي الْأَرْضِ تَحْيَا بِالْحِجَارَةِ وَ الرَّنْدِ
وَ يُخْلَقُ فِي أَرْحَامِهَا وَ أَرْوَمِهَا أَعَاجِبُ لَا تُحْصَى بِخَطِّ وَلَا عَقْدِ
وَ لَا بُدَّ مِنْ أَرْضٍ لِكُلِّ مَطْيَبٍ وَ كُلِّ سُبُوحٍ فِي الْغَمَائِرِ مِنْ جَدِّ
وَ فِي الْحَرَّةِ الرَّجْلَاءِ تَلْقَى مَعَادِنًا لَهُنَّ مَغَارَاتُ تَبَجَّسُ بِالنَّقْدِ
وَ فِي جَوْفِهَا لِلْعَبْدِ أَسْتَرٌ مَنْزِلٍ وَ فِي ظَهْرِهَا يَقْضَى فَرَائِضُهُ الْعَبْدِ

³² Bkz. Dayf, *el-Asru'l-Abbasiyyu'l-evvel*, s. 190, 203.

³³ Kasîdenin tamamı için bkz. Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 41-45.

*Ateşin topraktan daha üstün olduğunu iddia ettin
Oysa topraktaki taş ve odla yaşıyorsun kendin*

*Yerin rahminde ve ormanlarında acayip şeyler var
Hem de ne yazı ne de hesapla sayılabilecek kadar
Uçan her şey için toprak vazgeçilmez bir unsurdur
Yer, suların derinliklerinde yüzen her şeyin payıdır*

*Rastlarsın madenlere siyah taşlı haşın topraklarda
Altın ve gümüş fişkırtan o madenlerin yatakları da*

*Bulunur kul için en muhafazalı evler yerin içinde
Kul farzlarını yerine getirir yeryüzünün üzerinde*

2.7. Abdulmelik b. Kurayb el-Asma'î (ö. 216 / 831)

Arap dili ve edebiyatının önde gelen şahsiyetlerinden biridir. Basra doğumludur ve bu şehirde vefat etmiştir. Dedesi Asma'a nispetle Asma'î lakabıyla anılmıştır. Bedevî Arapların yaşadıkları çöl kesimine giderek oradaki Araplardan yaptığı dil ve edebiyat nakilleri ile ünlü olmuştur. Döneminde yaşadığı Hârûn Reşîd kendisine “Şeytânü's-Şi'r” (Şiirin Şeytânı) diye hitap ederdi. Müthiş bir hafızaya sahip olup, 10 bin ürcûze ezberlemiştir. Kendisini şöhrete kavuşturan eserlerinin başında seçme kasidelere yer verdiği “el-Asmaiyyât” adlı şiir antolojisi gelmektedir. Bunun yanında başlarına çoğu kez “Kitâb” kelimesi de getirilen “el-İbil”, “el-Azdâd”, “Halku'l-insân”, “el-Muterâdif”, el-Hayl”, “el-Fark” ve “ed-Dârât” gibi eserler de kaleme almıştır.³⁴

Didaktik şiirin ahbâr âlimlerinin muhitine de girdiğini söyleyen Şevkî Dayf, bu âlimlere örnek verdiği Asma'î'nin eski ümmetlerin ve hükümdarlarının akıbetleriyle ilgili uzun bir didaktik kasîde yazdığını kaydetmektedir.³⁵ Câhız “Kitâbu'l-hayevân” adlı eserinde bu kasîdesinden dört beyit kaydetmiştir ki ilk üç beyit şöyledir:³⁶

أَعْلَقْتُ ثُبَّعًا حِبَالُ الْمُنُونِ وَأَنْتَحْتُ بَعْدَهُ عَلَى ذِي جُدُونِ
وَأَصَابَتْ مِنْ بَعْدِهِمْ آلُ هِرْمَاسٍ وَعَادَتْ مِنْ بَعْدُ لِلْسَّاطِرُونَ

³⁴ Bkz. Ahmed b. Muhammed b. Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, Kahire 1368, I, 288; Zirikli, *el-A'lâm*, IV, 162.

³⁵ Dayf, *el-Asru'l-Abbasiyyu'l-evvel*, s. 192.

³⁶ Bkz. *Kitâbu'l-hayevân*, VI, 149.

مَلِكُ الْحَضَرِ وَ الْقُرَاتِ إِلَى دِجْلَةَ شَرْفًا فَالطُّورَ مِنْ عَبْدِينَ

*Ölümün tuzakları Tubba'ı yakalayiverdi
Ondan sonra da Yemen krallarına yöneldi*

*Onlardan sonra Hirmâs³⁷ ahalisini vurdu
Ardından ise Acem kralı Satirûn'a döndü*

*Doğuda Hadar'dan Fırat ve Dicle'ye kadar
Tûr Abdîn'e dek hükmetmişti bu hükümdar*

2.8. Ma'dân el-A'mâ

Birinci Abbasiler döneminin Şii-İmamî şairlerinden ve mütekellimlerindendir. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Onun Şiî fırkalarını tasnif etmeye yönelik uzun bir manzûmesi didaktik bir çalışma olarak gösterilmektedir.³⁸ Didaktik çalışmaların erken dönem örnekleri arasında yer alması açısından önemli olduğu kadar Şii grupların tasnifine ilişkin ilk örnek olması açısından da önem taşıyan bu manzûmeden dokuz beyit Câhız'ın "*Kitâbu'l-hayevân*" adlı eserinin ikinci cildinde, sekiz beyit bu eserin üçüncü cildinde, üç beyit de onun "*el-Beyân ve't-tebyîn*" adlı eserinde kaydedilmiştir.³⁹

Ma'dân, Yahyâ b. Ebû Şumeyt'in taraftarları olmaları nedeniyle "Şumeytiyye" adı verilen fırkanın şairlerindendir ki bu fırka Şii-İmâmîyye fırkasının bir alt koludur.⁴⁰ Şair, Şumaytiyye'nin öbür Şii fırkalardan üstün olduğunu savunduğu didaktik manzûmesinin bazı beyitlerinde şunları söylemektedir:

إِنَّ ذَا الْكِسْفِ صَدَّ آلَ كُمَيْلٍ وَ كُمَيْلٌ رَذُلٌ مِنَ الْأَرْدَالِ
مِنْهُمْ جَاعِلُ الْعَسِيبِ إِمَامًا وَ فَرِيقٌ يَرِضُ زَنْدَ الشَّمَالِ
وَ فَرِيقٌ يَقُولُ إِنَّا بَرَاءٌ مِنْ عَلِيٍّ وَ جُنْدٍ وَ بِلَالِ

³⁷ Câhız'ın "*Kitâbu'l-Hayevân*"ını neşreden Abdusselâm Muhammed Hârûn, Hirmâs'ın Nusaybin'de bir nehir olduğunu belirtmektedir (VI, 149, dipnot: 3).

³⁸ Bkz. Dayf, *el-Asru'l-Abbasiyyu'l-evvel*, s. 192.

³⁹ Bkz. Câhız, *Kitâbu'l-hayevân*, II, 268-280, III, 356; aynı müellif, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 23.

⁴⁰ Bkz. Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, çeviren: Muharrem Tan, İstanbul 2006, s. 152; Muhammed Abdusselâm Hârûn, Câhız'ın "*Kitâbu'l-hayevân*"ı üzerine neşir notu, II, 268 (dipnot: 7).

وَ بَرَاءٌ مِنَ الَّذِي سَلَّمَ الْأَمْرَ عَلَى قُدْرَةٍ بَغِيرِ قِتَالِ
 وَ فَرِيقٌ يَدِينُ بِالنَّصِّ حَتْمًا وَ فَرِيقٌ يَدِينُ بِالْإِهْمَالِ
 خَشِيٍّ وَ كَافِرٍ سَبِيَانِيٍّ حَرْبِيٍّ وَ نَاسِخٍ قِتَالِ
 تِلْكَ تَيْمِيَّةٌ وَ هَاتِيكَ صُمْتُ ثُمَّ دِينَ الْمُغِيرَةِ الْمُعْتَالِ
 خَنَقٌ مَرَّةً وَ شَمٌّ بُخَارٍ ثُمَّ رَضَخٌ بِالْجَنْدَلِ الْمُتَوَالِي

*Şu Kisf lakaplı kişi Kumeyl ailesini reddetmiştir
 Kumeyl de zaten rezil olmuş kimselerden biridir*

*Onlardan bir fırka Asîb'i imamları olarak bilirler
 Bir fırka da kendilerine Zendu's-Şemâl'i seçerler*

*Bir fırka daha vardır ki o fırkadan olan kimseler
 "Ali, Cundub ve Bilal'dan teberri ederiz" derler*

*"Teberri ederiz gücü yettiği hâlde savaştan
 İşi başkasına teslim etmeyi kabul eden şahıstan"*

*Bir fırka vardır ki imamette kesin nassa inanırlar
 Başka bir fırka ise bunun ihmalini de savunurlar*

*Hem Haşebîleri var hem kâfir olmuş Sebeîleri
 Hem Harbîleri var hem neshedici doğuşçuları*

*Şunun adı Teymîler, öbürünün adı Sumtîler
 Sonra da bakarsın olmuşlar Katil Muğîreciler*

*Bir sefer olurlar tütsü koklatıcısı Hannâklar
 Sonra peş peşe attıkları sert taşlar ile vururlar*

Şiirde geçen bazı isim, lakap ve ifadeleri açacak olursak:

Kisf: Şia'nın gulât olarak tabir edilen aşırı fırkalarından "Mansûriyye"nin lideri olan Ebû Mansûr el-İclî'nin lakabıdır.⁴¹ Mansûriyye'nin nispet edildiği bu kişi Emevîler Döneminde Hişâm b. Abdulmelik zamanında Irak valisi olan Yûsuf b. Ömer es-Sekafî tarafından öldürülmüştür. İmam Bâkır'ın vefatından sonra imamet

⁴¹ Muhammed Abdusselâm Hârûn, *Kitâbu'l-hayevân*, II, 264, 265 (nâşirin notu).

kendisine geçtiğini söyleyen Ebû Mansûr bir ara göğe yükseldiğini ve gökte Allah'ın kendisine “ey oğul, yeryüzüne in ve emirlerimi tebliğ et!” dediğini iddia etmiştir.⁴² İbn Kuteybe'nin kaydettiğine göre bu kişi bir gün taraftarlarına “*eğer gökten bir parça (kisf) düştüğünü görseler*”⁴³ ayetinin kendisi hakkında nazil olduğunu söylemiştir.⁴⁴

Cundub (b. Zuheyr) ve *Bilâl*: Bunlar Sıffin Savaşı'nda Hz. Ali'nin yanında savaşan ve daha sonra Haricilerin görüşlerini savunan iki komutanın adıdır.⁴⁵

Savaşmadan işi başkasına teslim eden kişi: Bundan maksat Hz. Ali'dir. İlgili fırka mensupları Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'e karşı savaşmadan halifeliği onlara teslim ettiği gerekçesiyle Hz. Ali'yi tekfir edip ondan teberri etmişlerdir.⁴⁶

Haşebiler (Tahtacılar): Mansûriyye'den bir grup olup, insanları tahta sopalarla öldürdükleri için kendilerine bu isim verilmiştir.⁴⁷

Muğîreciler: İcl kabilesinden Muğîre b. Saîd'in taraftarlarından oluşan ve Şîa'nın aşırı uçları olan “gulat”tan sayılan bir fırkadır. Bunlar imâmetin Hz. Hüseyin'den sonra Muhammed en-Nefsu'z-Zekîyye'ye geçtiğine inanırlar. Allah'ı cisim olarak düşündükleri için “Mücessime” denilen gruplardan biri olarak kabul edilen Muğîrecilere göre Allah cisimdir ve alfabe harflerine benzeyen organları vardır. Başında nurdan bir taç bulunmaktadır ve kalbi hikmet fışkıran bir pınar gibidir.⁴⁸

Hannâklar (Boğucular): Medîne ve Basra'da insanları boğdukları için kendilerine bu isim verilen Hannâklar Mansûriyye'den bir gruptur.⁴⁹

Cendel (Taş): Hannâklar yolculuğa çıktıklarında yanlarında yuvarlak ve sert olan özel yapılmış iki taş taşırlandı. Bunlar rastladıkları kişiyi öldürmek istediklerinde eğer bu kişi namazın rükû veya secde aşamasındaysa önce bir taşla kafasına vururlardı. Şayet bu taşla ölmeyip kafasını kaldırsaydı bu kez öbür taşla yüzüne vururlardı. Bunlar ilgili kişiye uykudayken rastladıklarında da aynı yönleme başvurlardı.⁵⁰

⁴² Geniş bilgi için bkz. Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, s. 163-164.

⁴³ Tür: 52 / 44.

⁴⁴ Bkz. İbn Kteybe, *Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs*, çeviren: Hayri Kırbasoğlu, İstanbul 1998, s. 153-154.

⁴⁵ Hârûn, *Kitâbu'l-hayevân*, II, 264, 269 (nâşirin notu).

⁴⁶ Hârûn, *Kitâbu'l-hayevân*, II, 264, 269 (nâşirin notu).

⁴⁷ Hârûn, *Kitâbu'l-hayevân*, II, 270 (nâşirin notu).

⁴⁸ Bkz. Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, s. 161-162.

⁴⁹ Hârûn, *Kitâbu'l-hayevân*, II, 264 (nâşirin notu).

⁵⁰ Bkz. Câhız, *Kitâbu'l-hayevân*, II, 270.

2.9. Hakem b. Amr el-Behrânî (ö. 222 / 837)

Câhız'ın verdiği bilgilere göre aslen Yemenli olan şair, kendi kabilesi olan Behrân'a mensupturlar diye bâdiyede yanlarına gittiği Benû Anber kabilesi tarafından bâdiyenin sınırları dışına kovulmuştur. Fıkıh, dil ve lugaz ile uğraşan Hakem "dehrî" olarak da tanınmıştır.⁵¹

Şevkî Dayf'a göre Hakem'in yaratılış ile ilgili yazdığı ve Câhız'ın yer verdiği bir kasîde didaktik şiir türüne girmektedir.⁵² Bu kasîde 41 beyit olup iki beyitte şöyle denilmektedir.⁵³

إِنَّ رَبِّي لِمَا يَشَاءُ قَدِيرٌ مَا لِشَيْءٍ أَرَادَهُ مِنْ مَقَرٍّ
رَبُّ يَوْمٍ أَكَلْتُ مِنْ كَبَدِ اللَّيْثِ وَ أَعْقَبَ بَيْنَ ذُنُبٍ وَ نَمَرٍ

Doğrusu Rabbim dilediği şeye çok kadirdir

Olmasını dilediği bir şeyden kaçış yoktur

Nice günler ben aslanın ciğerinden yedim

Peş peşe sırayla kurt ve sırtlanlara bindim

2.10. Hârûn Mevla'l-Ezd

Hârûn'un filin yaratılışıyla ilgili bir kasîde nazmettiğini söyleyen ve bu kasîdeden 16 beyit nakleden Câhız, ismi ve şiir sanatından başka bu şair hakkında bilgi sahibi olmadığını belirtmektedir.⁵⁴ Şevkî Dayf, şairin filin yaratılışı ile ilgili nazmettiği bu kasîdenin didaktik olduğunu söylemektedir.⁵⁵ Şair bu kasîdenin üç beytinde şunları söylemektedir:

أَلَيْسَ عَجَبًا بِأَنْ خَلَقَهُ لَهُ فِطْنُ الْإِنْسِ فِي جَرْمِ فِيلٍ
وَ يَلْقَى الْعَدُوَّ بِنَابٍ عَظِيمٍ وَ جَوْفٍ رَحِيبٍ وَ صَوْتٍ ضَعِيفٍ
وَيَخْضَعُ لِلَّيْثِ لَيْثِ الْعَرِينِ بِأَنْ نَاسَبَ الْهَرَّ مِنْ رَأْسِ مِيلٍ

Bir yaratığın şu özelliği ilginç değil midir?

İnsan zekâsına sahip fakat fil cürmündedir

⁵¹ Bkz. Câhız, *Kitâbu'l-hayevân*, VI, 80.

⁵² Bkz. Dayf, *el-Asru'l-Abbasiyyu'l-evvel*, s. 192.

⁵³ Kasîdenin tümü için bkz. Câhız, *Kitâbu'l-hayevân*, VI, 80-84.

⁵⁴ Bkz. Câhız, *Kitâbu'l-hayevân*, VII, 75-76.

⁵⁵ Bkz. Dayf, *el-Asru'l-Abbasiyyu'l-evvel*, s. 192.

*Düşmanı çok büyük bir diş ile karşılıyor
Geniş bir göğsü olup zayıf bir ses çıkarıyor
Ormanlar kralı olan aslana boyun eğiyor
Çünkü aslan eğik başıyla kediye benziyor*

3. Didaktik Şiirin İkinci Abbasiler Dönemindeki Meşhur Temsilcileri ve Manzûmelerinden Örnekler

Şevkî Dayf'ın tespitine göre Abbasilerin ikinci döneminde didaktik şiiri temsil eden şair ve ediplerin başında kronolojik sıraya göre Alî b. Cehm, İbn Mu'tezz ve İbn Dureyd gelmektedir.⁵⁶ Şimdi bu şair ve edipleri kısaca tanıtip didaktik şiir çalışmalarından bazı örnekler verelim.

3.1. Alî b. el-Cehm (ö. 249 / 823)

Benû Sâme kabilesinden olup, künyesi Ebû Hasan'dır. Aslen Horasanlı olan şair, Merv'e yerleşen Arap bir aileden gelmektedir. Küçük yaşlarda temel eğitim için "küttâb"a gönderildi. Gittiği küttâbta erkek ve kız öğrenciler bir arada karma eğitim görüyorlardı. Burada güzel bir kız öğrenciye ilgi duyan Alî yanındaki ders levhalarından birine aşağıdaki beyti yazıp ona göndermiştir ki bu beyit onu şiir dünyasına sürükleyen ilk deneme olmuştur:

مَاذَا تَقُولِينَ فِيمَنْ شَفَّهَ سَهْرٌ مِنْ جَهْدِ حُبِّكَ حَتَّى صَارَ حَيْرَانًا

*Ne dersin uykusuzluğun tükettiği bir kimseye
Aşkından yorgun düşüp şaşkına dönen deliye?*

Levhadaki beyti okuyan kız aynı levhaya şu beyti yazıp karşılık vermiştir:⁵⁷

إِذَا رَأَيْنَا مُحِبًّا قَدْ أَصْرَبَ بِهِ جَهْدُ الصَّبَابَةِ أَوْ لَيْتَاهُ إِحْسَانًا

*Gördüğümüz zaman aşkımızın zarar verdiği birini
Aşkına iyilikle karşılık verip iyi karşılarsz kendisini*

Babası küttâbta haylazlığı devam eden küçük Alî'yi öğretmesine şikâyet edip hapis cezası vermesini isteyince öğretmeni bu istek doğrultusunda onu küttâbta hapsetmiş, öğrenciler evlerine dönerler-

⁵⁶ Bkz. Şevki Dayf, *el-Asru'l-Abbasiyyi's-sâni*, Kahire 1973, s. 246-247.

⁵⁷ Alî b. Cehm, *Dîvan*, Beyrut ts., s. 184.

ken kendisi hapis cezasını çekmek üzere orada alıkonulmuştur. Bunun üzerine ders levhasının bir köşesini koparıp üzerine yazdığı iki beyitle babasını annesine şikâyet eden Ali şöyle demiştir: ⁵⁸

يَا أُمَّتَا أَفَدَيْكَ مِنْ أُمِّ أَشْكُو إِلَيْكَ فَظَاظَةَ الْجَهْمِ
قَدْ سَرَّحَ الصَّبْيَانُ كُلَّهُمْ وَبَقَيْتُ مَحْضُورًا بِلا جُرْمِ

*Anam benim, hem de ruhumu feda ettiğim ana
Babam Cehm'in katılığını şikâyet ediyorum sana*

*Çocuklar serbest bırakılıp gittiler hepsi birden
Suçsuz yere mahsur kalmışım tek başıma ben*

İlmî ve edebî temel eğitimini küttâbta alan Ali'yi daha sonraları yetişkinlere yönelik yüksek seviyede eğitimin verildiği cami halkalarından “şairler halkası”nda da görüyoruz. Bağdat Camii'nin şairlere mahsus kubbesinin altında toplanan bu halka şairleri her cuma günleri şiir atışmalarında bulunur ve bir sonraki cuma gününde bir araya geldiklerinde önceki hafta içerisinde nazmettikleri yeni şiirlerini bir birlerine okurlardı ki şairimiz başta Ebû Temmâm olmak üzere dönemin ünlü Bağdat şairleriyle bu halkada tanışmıştır. ⁵⁹

Yirmi yaşına girdiğinde artık dönemin ünlü şairleri arasına giren Ali şiirde istediği gibi tasarruf eden güçlü bir şiir ustası olmuştur. Me'mûn, Mu'tasım ve Vâsık gibi Abbasi halifelerinin teveccühünü kazanan ve onlar hakkında övücü şiirler yazan şair Abbasilerin muhaliflerine yönelik keskin hicivleriyle de tanınmıştır. Koyu bir Sünnî olan şair Şiîleri hicvetmiş, böylece Ehl-i Beyte karşı bir duruş sergilediği gerekçesiyle Şiî şairler tarafından eleştirilip hicvedilmiştir. Bizzat kendisi bu konuda şunları söylemektedir: ⁶⁰

تَضَافَرَتِ الرَّوَافِضُ وَ النَّصَارَى وَ أَهْلُ الْإِعْتِرَالِ عَلَى هَجَائِي

*Râfızilerle Hristiyanlar aralarında yardımlaştılar
Mutezilîlerle birlikte beni hicvetmekte uzlaştılar*

İslâmî ilimlerden daha çok “hadîs”e ilgi duyan şair, muhad-disler içerisinde Ahmed b. Hanbel'e yakın durmuştur. Mu'tasım döneminde kadılık da yapmış, sonra Mütevekkil'in yakın nedimle-

⁵⁸ Ali b. Cehm, *Dîvan*, s. 180.

⁵⁹ Dayf, *el-Asru'l-Abbasiyyu's-Sânî*, s. 256-257.

⁶⁰ Ali b. Cehm, *Dîvan*, s. 84.

rinden biri hâline gelerek onu başta “r” kafiyeli kasidesi olmak üzere birçok kasideyle övmüştür. Halil Merdum tarafından Beyrut’ta neşredilen bir divanı vardır.⁶¹

Şairin 300 beyti aşan didaktik amaçlı iki cüzlük “muzdevice”si onun en başarılı didaktik çalışmalarının başında gelmektedir.⁶² Birinci Abbasiler döneminin didaktik şiir temsilcilerinden Ebân b. Abdulhamid’in etkisinin açıkça görüldüğü birinci cüzde yaratılış konusunu işleyen şair ikinci cüzde halifeler tarihini işlemektedir. Şairin bu çalışması kendi türünün ilki olması açısından tarihsel öneme sahiptir. Zira kendisinden önce herhangi bir şairin halifeler tarihi konusunda didaktik şiir nazmettiği bilinmemektedir.

Şair birinci cüzde yaratılış konusunu işlerken bu alanda edindiği malumatın önemli bir kısmını güvenilir âlimlerden, Tevrat ve İncil’i iyi bilip yorumlayanlardan elde ettiğine de vurguda bulunarak sunları söylemektedir:

يَا سَائِلِي عَنْ إِبْدَاءِ الْخَلْقِ	مَسْئَلَةُ الْقَاصِدِ قَصْدَ الْحَقِّ
أَخْبَرَنِي قَوْمٌ مِنَ الثَّقَاتِ	أُولُو عُلُومٍ وَأُولُو هَيَاتِ
تَفَرَّغُوا فِي طَلَبِ الْآثَارِ	وَعَرَفُوا مَوَارِدَ الْأَخْبَارِ
وَدَرَسُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ	وَأَحْكَمُوا التَّأْوِيلَ وَالتَّنْزِيلَ
أَنَّ الَّذِي يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ	وَمَنْ لَهُ الْقُدْرَةُ وَالْبَقَاءُ
أَنْشَأَ خَلْقَ آدَمَ إِنْشَاءً	وَقَدْ مِنْهُ زَوْجُهُ حَوَاءُ

*Ey benden yaratılışın başlangıcını soran
Bundan maksadı gerçeği öğrenmek olan!*

*Söylediklerine göre bana bazı güvenilirler
Ki hem çeşitli ilimler hem hâl sahibidirler*

⁶¹ Şairle ilgili verilen bilgiler için bkz. İbn Mu'tezz, *Tabakatu's-şuarâ*, nşr.: Abdüsselâm Ferrâc, Leiden 1939, s. 319-320; Ebû Ferec el-İsfahanî, *Kitâbu'l-eğânî*, Beyrut 1960, X, 203-234; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, nşr.: İhsan Abbas, Beyrut 1973, I, 441-442; Muhammed b. İmrân el-Merzubânî, *Mu'cemu's-şuarâ*, nşr.: Farûk Useylim, Beyrut 2005, s. 178-179; aynı müellif, *el-Muveşşah fî meâhizi'l-ulemâ ale's-şuarâ*, Mısır 1343, s. 344- 345; Sûlî, *el-Evrâk*, Beyrut 1972, s. 79, 81; İbn Ebu Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, kısaltan: Muhammed b. Abdulkadir en-Nablusî, Dimaşk 1350, s. 164; Abdurrahman, *Mu'cem*, s. 315-316.

⁶² Bu müzdeviceden verdiğimiz örnekler ve yorumlar için bkz. Ali b. Cehm, *Dîvan*, müzdevice bölümü; Dayf, *el-Asru'l-Abbasiyyu's-Sânî*, s. 247-248.

*Bütün güçlerini eser talebine ayırmışlar
Haberlerin kaynağını çok iyi tanımışlar
Tevrat ve İncil'i inceleyip araştırmışlar
Açık-kapalı ayetleri iyi yorumlamışlar.
İstediğini istediği gibi yaratmış olan Allah
Kudret sahibi ve ebediyen kalıcı olan İlâh
Adem'i çok mükemmel bir şekilde yarattı
Sonra da ondan eşi Havvâ'yı ortaya çıkardı*

Adem ve Havvâ'nın yaratılışıyla ilgili bu girişle "müzdevice"sinin ilk cüzüne başlayan şair bu beyitlerin devamında İblis'in onlara nasıl vesvese verip yasak meyveden yemelerine ve böylece cennetten kovulmalarına sebep olduğuna ve Kabil ile Habil arasındaki olaya değinmektedir. Aynı cüzün sonraki beyitlerini peygamberler tarihine ayıran şair bu beyitlerde Nuh ve Tufan olayına; İbrahim'in putları kırıp kavmini tevhide davet etmesine ve eşleri Hacer ile Sare'nin durumlarına; İshak ve Yakub peygamberlerin hayat hikâyelerine; Yusuf ile kardeşleri arasında geçen kıssaya; Zekeriya, Yahya ve İsa peygamberlerin başından geçenlere açıklık getirmekte; böylece müzdevicesinin birinci cüzünü tamamlamaktadır.

İkinci cüzün girişinde Hz. İsa ile İslâmiyetin gelişi arasındaki fetret sürecini işleyen şair bu dönemde filizlenen şirk ve günâh furyasına dikkat çekmekte ve Hz. Muhammed'in gönderilmesiyle birlikte karanlığın yerini aydınlığın aldığına vurgu yapmaktadır. Şair bu vurguyu yaptığı ilgili iki beytinde şöyle söylemektedir:

ثُمَّ أَزَالَ الظُّلُمَةَ الضِّيَاءُ وَعَاوَدَتْ جِدَّتَهَا الْأَشْيَاءُ
أَتَاهُمُ الْمُتَجَبُّ الْأَوَّاهُ مُحَمَّدٌ صَلَّى عَلَيْهِ اللَّهُ

*Sonra aydınlık karanlığı yok edip söktü
Her şey yeni baştan aslî kıvamına döndü
Onlara asilzâde ve müşfik bir elçi geldi
Allah'ın salâtı üzerine! O, Muhammed idi*

Sonra Hz. Peygamber'in risaletinden, Mekkelilerin ona karşılık tavırlarından ve Medine'ye yaptığı hicretten bahseden şair daha sonra yıl ve ay olarak Hz. Ebûbekir'in ve diğer raşid halifelerin hilâfet

sürelerinden ve bu sürelerde meydana gelen önemli olaylardan bahs etmektedir. Örneğin halifelige geçen Hz. Ömer'in parlak günlerine şöyle işaret etmektedir:

وَقَامَ مِنْ بَعْدِ أَبِي بَكْرٍ عُمَرُ فَبَرَزَتْ أَيَّامُهُ تِلْكَ الْغُرُ
تَضَعُضَعَتْ مِنْهُ مُلُوكُ فَارِسَ وَخَرَّتِ الرُّؤُومُ عَلَى الْمَعَاطِسِ

*Ebûbekir'den sonra Ömer halife oldu
Onun günleri parlak zaferlerle doldu
Karşısında Fars kralları güçsüz düştü
Rumların da "burunları yere sürtündü"*

Hiz. Ömer'den sonra gelen Hiz. Osman ve Hiz. Ali hakkında bilgi veren şair daha sonra sözü Emevilerin halifelerine getirmekte ve onları tek tek isim vererek kronolojik bir sıralamaya tabi tutup dönemlerinde meydana gelen önemli olaylara dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Hiz. Hüseyin'in öldürölmesinden dolayı Yezid'i eleştirmekte, eleştirilerini Ömer b. Abdulaziz'in dışında bütün Emevili halifelere yöneltmektedir. Ardından hilafetin Emevilerden Abbasilere geçişini övmekte, Mütevekkil'e gelinceye kadarki Abbasi halifelerini methetmekte ve bazı Abbasi halifelerinin öldürölmesini veya ihtilal yoluyla görevlerinden uzaklaştırılmasını eleştirmektedir. Müzdevicesinin ikinci cüzünü bu eleştirilerle tamamlayan şair bu konudaki duygularını şöyle dile getirmektedir:

وَبَايَعَ النَّاسُ الْإِمَامَ جَعْفَرًا خَلِيفَةَ اللَّهِ الْأَعْرَ الْأَزْهَرَا
قَدْ سَكَنَ اللَّهُ بِهِ الْأَطْرَافَا فَمَا تَرَى فِي مُلْكِهِ خِلَافَا
ثُمَّ تَوَلَّى قَتْلَهُ الْفَرَاغْنَه وَ سَاعَدَتْهُمْ عُصْبَةُ فَرَاغْنَه
لَأَرْبَعِ خَلَوْنَ مِنْ شَوَالٍ فَأَصْبَحَ الْمُلْكُ أَخَا اخْتِلَالٍ

*Sonra insanlar İmam Cafer'e biat ettiler
Allah'ın soylu ve parlak halifesi bildiler*

*Allah onunla huzur tesis etti her tarafta
Göremezsın bir ihtilaf ona ait saltanatta
Sonra Ferganalılar kendisini öldürdüler
Onlara firavunlar grubu da yardım ettiler*

*Böylece Şevval ayından dört gün geçti
Yönetim ihtilalle kardeş bir hâle geldi*

3.2. Abdullah b. Mu'tezz (ö. 296 / 908)

Künyesi Ebû Abbâs'tır. Dedesi Mütevekkil'in 247 / 861 yılında öldürülmesinden 40 gün önce Samarrâ'da doğdu. Çocukluğundan itibaren çok iyi bir eğitime tabi tutulan şair, babasının öldürülmesinden sonra annesiyle birlikte Mekke'ye sürgün edildi. Mu'temid halife olduğu 256 / 870 yılında sürgün hayatları bir yılını dolduran şairin ve annesinin Mekke'den Samarrâ'ya dönmelerini sağladı. Samarrâ'da özel öğretmenlerden dil, edebiyat, fıkıh ve hadis dersleri alan İbn Mu'tezz 12-13 yaşlarındayken şiir söylemeye başladı. Başarıyla işlediği şiir mevzularının başında anlatı, fahr, medih, mersiye ve gazel gelmektedir. Şiirlerinde kullandığı teşbihler, örnek gösterilen sanat yapıtları arasında yer almaktadır. Onun belâgat ilminin edebî sanatlarını konu edinen "*Kitâbu'l-bedî*" ile kendi dönemine kadarki ünlü şairlerden bahseden "*Tabakâtü's-şuarâ*" adlı iki eseri vardır.⁶³

İbn Mu'tez halife Mu'tazid'in sîretini konu edinen yaklaşık 400 beyitlik didaktik bir "urcûze" nazmetmiştir.⁶⁴ Çağdaşı ve yakın dostu olan bu halife döneminde daha önce bozulan hilafet işlerinin tekrar istikrar bulmasını önemseyen şair onun istikrarı sağlama yönündeki gayretlerini kalıcılaştırmak için bunları urcûzesine yansıtmıştır. Urcûzeye Allah'a hamd ederek ve Resûlüne salât ve selam getirerek başlayan şair daha sonra konuya girerek Mu'tazid'dan önce halifeliğin nasıl kötü bir durumda olduğunu, bazı Abbasi halifelerinin nasıl azledilip öldürüldüklerini ve Mu'tazid'in durumu nasıl düzelttiğini karşılaştırmalı olarak işlemektedir. Örneğin bir beytinde hilafetin içine düştüğü durumu şöyle dile getirmektedir:

كَذَٰكَ حَتَّى أَفْقَرُوا الْخِلَافَةَ وَ عَوَّدُوهَا الرُّعْبَ وَ الْمَخَافَةَ

Böylece halifeliği zavallılaştırdılar

Ona şiddet ve korkuyu bulaştırdılar

⁶³ İbn Mu'tezz'in hayatı, edebî kişiliği ve şiirleri için bkz. İsfahanî, *Eğânî*, X, 274-286; İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, s. 116; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 323-511; Zirikli, *el-A'lâm*, IV, 261-262; Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, VI, 285; Ahmed Seyyid Muhammed, *Nakâidu İbn Mu'tez ve İbn Muizz: es-Sirâ' beyne's-Şia ve's-Sünne*, Mısır 1992, s. 139; Dayf, *el-Asru'l-Abbasiyyu's-sânî*, s. 324-347; Abdurrahman, *Mu'cem*, s. 522-523.

⁶⁴ Bu urcûze ve kendisinden vereceğimiz örnekler için bkz. İbn Mu'tezz, *Dîvan*, nşr.: Reşid Saffâr, Kahire 1958 (urcûze bölümü), S. 181 ve devamı; Dayf, *el-Asru'l-Abbasiyyu's-sânî*, s. 249-251.

Urcûzesinin bazı yerlerinde sözü Kûfe'ye ve Kûfelilere de getiren İbn Mu'tezz, bu şehrin öteden beri ümmetin parçalanmasında ve birbiriyle boğuşan fırkaların ortaya çıkmasında merkezî bir rol oynadığına şöyle dikkat çekmektedir:

وَاسْتَمِعِ الْآنَ حَدِيثَ الْكُوفَةِ مَدِينَةً بِعَيْنِهَا مَعْرُوفَةٌ
كَثِيرَةُ الْأَدْيَانِ وَالْأُئِمَّةِ وَهَمُّهَا تَشْتِيتُ أَمْرَ الْأُمَّةِ

*Şimdi Kûfe ile ilgili habere kulak ver
Aynıyla meşhur olmuş bir şehir, bir yer*

*Kûfe'de çok sayıda din ve imam vardır
Amacı ümmeti dağıtıp onu parçalamaktır*

Sonra sözü Kûfelilerin Hz. Ali'ye yaptıklarına; onu nasıl yalnız bırakıp mücadele sahasından çekildiklerine; oğlu Hz. Hüseyin'e de vaat ettikleri desteği vermeyip onu aile fertleriyle yalnız bıraktıklarına vurgu yaparak onların ağlayıp sızlamalarını da timsahın gözyaşlarına benzeterek şunları söylemektedir:

ثُمَّ بَكُوا مِنْ بَعْدِهِ وَنَاخُوا جَهْلًا كَذَاكَ يَفْعَلُ التَّمْسَاخُ

*Sonra da arkasından ağlayarak feryat kopardılar
Cahilce böyle bir ağlamayı aslında timsah yapar*

Kûfelileri eleştirmekte oldukça cüretkâr davranan şair onları sadece Şiîleri değil, başta Haricîler olmak üzere daha bir çok fırkayı ortaya çıkaran fitneci ve sapkın bir topluluk olarak görmekte ve bu durumu urcûzesinde açık bir şekilde işlemektedir.

3.3. Muhammed b. Hasan b. Dureyd (ö. 321 / 933)

Ezd kabilesinden olup künyesi Ebû Bekr'dir. Hem dilci hem de şair bir ediptir. 223/838 yılında Mu'tasım'ın halifeliği zamanında Basra'da doğdu ve bu şehrin ünlü bazı âlim ve ediplerinden ders aldı. Basra'dan Umman'a gidip orada on iki yıl kaldı. Ardından Basra'ya dönüp buradan da Fars bölgesine gitti ve orada Dîvan Başkanı olarak görevlendirildi. Abbasi halifelerinden Muktedir'in (295-320) Ahvaz bölgesi valiliğine atadığı Muhammed b. Mikâl'in oğlu Ebû Abbâs İsmail'e özel hoca olarak tayin edildi. Ünlü eseri "Cemhere"yi 297/909 yılında burada tamamlayıp Muhammed b.

Mikâl'a sundu. 308/920 yılında Bağdat'a dönen ve halife Muktedir'e yakın bir duruş sergileyen şair ölünceye kadar bu şehirde kaldı.⁶⁵

Yirmi yedi tane eseri olan İbn Dureyd'i didaktik şiir alanında şöhrete ulaştıran manzûmeleri onun "*el-Maksûr ve'l-Memdûd*" ile "*el-Maksûre*" (el-Maksûretü'd-Dureydiyye olarak da bilinmektedir) adlı kasîdeleridir. İbn Dureyd'in birincisi 57, ikincisi 252 beyitten oluşan bu iki didaktik kasidesi onun Divan'ında mevcuttur. Divan'ının elimizdeki nüshası Racî Esmer tarafından neşredilmiş ve 1995 yılında Beyrut'ta yayımlanmıştır.

1) *el-Maksûr ve'l-Memdûd*: Sonunda elif bulunan Arapça kelimelere dair eserlerin ortak adı olan bu iki terimden maksûr sonunda kısa elif, memdûd ise sonunda uzun elif bulunan isimlere denir. Dilciler ilk dönemlerden itibaren maksûr ve memdûd isimlerin yapıları, anlamları ve kullanım özellikleri hakkında çalışmalar yapmışlardır. Bu dilcilerden İbn Dureyd ve İbn Mâlik'in çalışmaları ezberlenmeleri daha kolay olsun diye manzûm hazırlanmıştır.⁶⁶

İbn Dureyd'in her beyitte maksûr ve memdûd isimleri birlikte içeren "*el-Maksûr ve'l-Memdûd*" adlı didaktik kasidesinde 57 maksûr, bir o kadar da memdûd isim bulunmaktadır. Kaside kendi içerisinde şu yedi kısımdan oluşmaktadır:

1) İlk harfleri fethalı olup anlamları farklı olan maksûr ve memdûd isimler (33 beyit).

2) İlk harfleri kesreli olup anlamları farklı olan maksûr ve memdûd isimler (8 beyit).

3) Anlamları aynı olup ilk harfleri kesreli olan maksûr isimler ile ilk harfleri fethalı olan memdûd isimler (7 beyit).

4) Anlamları aynı olup ilk harfleri zammeli olan maksûr isimler ile ilk harfleri kesreli olan memdûd isimler (1 beyit)

5) Anlamları aynı olup ilk harfleri fethalı olan maksûr isimler ile ilk harfleri kesreli olan memdûd isimler (6 beyit).

6) Anlamları farklı olup ilk harfleri fethalı olan maksûr isimler ile ilk harfleri kesreli olan memdûd isimler (1 beyit).

7) Anlamları farklı olup ilk harfleri zammeli olan maksûr isimler ile ilk harfleri fethalı olan memdûd isimler (1 beyit).

Aşağıda bazı beyitlerini kaydedeceğimiz bu kasidede görüleceği gibi sadece maksûr ve memdûd isimlerin kolayca ezberlenmesine

⁶⁵ airin hayatı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Merzubânî, *Mu'cemu's-suarâ*, s. 491-492; Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, VI, 483 vd.; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 497.

⁶⁶ kz. Kenan Demirayak, "Maksûr ve Memdûd", *DİA*, XXVII, 453-454.

yönelik didaktik bir amaç güdüldüğü için kasidenin birbirini takip eden beyitleri arasında bir anlam bütünlüğü görülmeyebilir:

لَا تَرْكَنْ إِلَى الْهَوَىٰ وَاحْذَرْ مُفَارَقَةَ الْهَوَاءِ

*Nefsin arzusuna asla mail olma
Havadan da sakın ayrı kalma!*

İlk dizedeki “heva” nefsin arzusu, ikincideki “hevâ” hava anlamındadır.

يَوْمًا تَصِيرُ إِلَى الشَّرَىٰ وَ يَفُوزُ غَيْرُكَ بِالشَّرَاءِ

*Bir gün dönüşün toprağa olacak
Servetinden başkası yararlanacak*

İlk dizedeki “sera” toprak, ikincideki “serâ” servet anlamındadır.

كَمْ مِنْ صَغِيرٍ فِي رَجَا بئِرٍ لِّمُنْقَطِعِ الرَّجَاءِ

*Nice küçükler kuyunun kenarına atılmış
Ümidi kesilmiş olarak yalnız bırakılmış*

İlk dizedeki “reca” kuyunun kenarı, ikincideki “recâ” ümit anlamındadır.

عَطَىٰ عَلَيْهِ بِالصَّغَا أَهْلُ الْمَوَدَّةِ وَالصَّغَا

*Üstünü kocaman taşlarla kapatmışlar
Bunu sevenler ve dürüstler! yapmışlar*

İlk dizede geçen “safa” iri taş, ikincide geçen “safâ” dürüstlük anlamındadır.

ذَهَبَ الْفَتَىٰ عَنْ أَهْلِهِ أَيْنَ الْفَتَىٰ مِنَ الْفَتَا

*Genç, ailesini terk ederek kaçtı
Genç nerde, gençlik nerde kaldı!*

İlk dizedeki “feta” genç, ikincideki “fetâ” gençlik anlamındadır.

زَالَ السَّنَا عَنْ نَاطِرِيهِ وَ زَالَ عَنْ شَرَفِ السَّنَاءِ

*Işık, bakanların gözlerinden kayboldu
Ululuk onurundan uzaklaşıp yok oldu*

İlk dizedeki “sena” ışık, ikincideki “senâ” ululuk anlamındadır.

مَا زَالَ يَلْتَمِسُ الْخَلَاءَ حَتَّى تَوَحَّدَ فِي الْخَلَاءِ

*O sürekli arayıp durmaktaydı otu
Ta ki kendine ıssız bir yer buldu*

İlk dizedeki “hala” ot, ikincideki “halâ” ıssız yer anlamındadır.

قَطَعَ النَّسَاءُ مِنْهُ الزَّمَانُ فَلَمْ يُمَتِّعْ بِالنِّسَاءِ

*Felek onu ayakta tutan damarı kopardı
Onun içindir ki ömründen zevk almadı*

İlk dizede geçen “nesa” ışık, ikincide geçen “nesâ” uzun ömür anlamındadır.

وَأَرَى الْعِشَاءَ فِي الْعَيْنِ أَكْثَرَ مَا يَكُونُ مِنَ الْعِشَاءِ

*Ben zayıflık görüyorum gözde
Daha çok gecenin ilk vaktinde*

İlk dizede geçen “aşâ” göz zayıflığı, ikincide geçen “aşâ” gecenin ilk vaktidir.

وَأَرَى الْخَوَى يُدْكِي عُقُولَ ذَوِي التَّفَكُّرِ فِي الْخَوَاءِ

*Görüyorum tefekkür ehlini inziva mahallinde
Açlık sarsmış, akıl bırakmamış kendilerinde*

İlk dizede geçen “hava” açlık, ikincide geçen “havâ” yalnızlık anlamındadır.

وَلَرُبَّ مَمْنُوعٍ الْعَرَا وَلَسَوْفَ يُنْبَذُ بِالْعَرَاءِ

*Korungâhlarla korunan nice insanlar
Bir gün gelecek açık alana atılacaklar*

İlk dizede geçen “ara” korunak, ikincide geçen “arâ” açık alan anlamındadır.

مَنْ خَافَ مِنْ أَلَمِ الْحَفَا فَلْيَجْتَنِبْ مَشْيَ الْحَفَاءِ

*Çıplak ayağının acısından korkanlar
Ayakkabısız yürümekten sakınsınlar*

İlk dizedeki “hafa” çıplak ayak, ikincideki “hafâ” ayakkabısız demektir.

كَمْ مَنْ تَوَارَى بِالنَّكَاءِ بَعْدَ النَّظَافَةِ وَ النَّقَاءِ

*Temiz ve duru hayattan sonra nice kimseler
Kum tümseklerinin toprağı ile örtünmüşler*

İlk dizedeki “naka” kum tümseğı, ikincideki “nakâ” duruluk demektir.

2) el-Maksûretu'd-Dureydiyye:

Ünlü dilci ve ediplerden Hatib et-Tebrîzî (veya Tibrîzî) (ö. 502/1109) tarafından “Şerhu'l-Maksûreti'd-Dureydiyye” adıyla şerh edilen bu çalışma geleneksel nesib beyitleriyle başlamakta, şairin kendi sağlam karakteri, sabrı ve cesareti gibi kişisel meziyetlerini içeren beyitler de içermektedir. En önemli şekilsel özelliğı her beytin maksûr bir kelimeyle kafiyeleşmiş olmasıdır. Abdulkadir Bağdadî'ye göre İbn Dureyd'in bu maksûresi Arap dilinde kullanılan toplam maksûr isimlerin yaklaşık üçte birini içermektedir.⁶⁷ Maksûr kelimelerle birlikte çok sayıda “garib” sözcük ve terim de içeren bu uzun kasîde bu yönüyle bir dil hazinesi sayılır. Müstakil bir çalışmayla inceleme konusu yapılmaya değer bu kasîdeden şimdilik sadece birkaç örnek beyit vermekle yetiniyoruz.

Elimizdeki Divan nüshasında Tebrîzî'nin şerhiyle birlikte 123-253 sayfalar arasında yer alan bu maksûre, şairin sevgilisine seslendiğı ve dikkatini siyah saçları arasında kendini artık iyice gösteren aklara çevirdiğı şu iki beyitle başlamaktadır:

أَمَّا تَرَى رَأْسِي حَاكِي لَوْنُهُ طَرَّةٌ صُبْحٍ تَحْتَ أَذْيَالِ الدُّجَى
وَاشْتَعَلَ الْمُبِیضُ فِي مُسَوَّدِهِ مِثْلَ اشْتِعَالِ النَّارِ فِي جَزْلِ الْعَصَى

⁶⁷ kz. Abdulkadir Bağdadî, *Hizânetu'l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-Arab*, Beyrut ts., III, 905.

*Görmüyor musun ki saçlarımın rengi artık neyi andırıyor?
Karanlığı geride bırakan sabahın parlaklığını çağrıştırıyor*

*Saçımın akları onun siyah olanları içerisinde parlamış
Sanki “ğada” adlı ağacın büyük bir dalında ateş yanmış*

İlk beytin sonundaki “duca” gece karanlığı, ikinci beytin sonundaki “ğada” ise aynı adı taşıyan ve yandığında ateşi geç sönen bir ağaç türüdür. Maksûrede yer alan beyitlerden diğer bazı örnekler şunlardır:

لَا تَحْسَبَنَّ يَا دَهْرُ أَنِّي جَانِعٌ لِنَكْبَةٍ تَعْرِفُنِي عَرَقَ الْمُدَى

*Ey felek, sanma ki ben feryad-u figan edip pes edeceğim
Bıçak gibi eti kemikten ayıran musibete direnmeyeceğim!*

ثُمَّ ابْنُ هِنْدٍ بَاشَرْتُ نِيرَانَهُ يَوْمَ أُوَارَاتُ تَمِيمًا بِالصَّلَى

*Sonra İbn Hind’in ateşi Temîm’i doğrudan sardı
Evarât Savaşı’nda onların canını perdesiz yaktı*

İbn Dureyd maksûr isimlerden ateşle yakmak anlamına gelen “sala”ya yer verdiği bu beytinde Araplar arası tarihsel bir iç savaş olan “Uvarât”a telmîhte bulunmaktadır ki Amr b. Hind bu savaşta Temîm kabilesinden 99 erkeği ateşe atarak yakmıştır.⁶⁸

بَلْ قَسَمًا بِالشُّمِّ مِنْ يَعْزُبَ هَلْ لِمُقْسِمٍ مِنْ بَعْدِ هَذَا مُنْتَهَى

*Bilakis yemin edenin yemini Ya’rub’un ulu eşrafiyladır
Yemin edenler için bundan daha öte bir şey var mıdır?*

Beytin sonunda geçen “munteha” en son, son hedef, son nokta gibi birbirine yakın anlamlara gelmektedir. Beyitte geçen Ya’rub bir kabile ismi olup, ataları Ya’rub b. Yeşcub’un soyundan geldikleri için kendilerine bu isim verilmiştir. Bu kabilenin ünlüleri için beyitte kullanılan “şumm”un anlamı büyük kimseler, ulular ve eşraftır. Kendileriyle yemin edilecek kadar ulu olan bu insanlarla yemin eden biri için artık yemin edeceği başka bir şey kalmamış demektir. Yani edilebilecek en son yemin onlarıdır.

⁶⁸ Bu savaşın ayrıntıları için bkz. Yahyâ b. Alî et-Tebrizî, *Şerhu’l-Maksûreti’d-Dureydiyye* (İbn Dureyd Dîvanı içerisinde), Beyrut, 1995, s. 172.

وَ صَاحِبَايَ صَارُمٌ فِي مَتْنِهِ مِثْلُ مَبَدِّ النَّمْلِ يَغْلُو فِي الرُّبَى

*Benim sahip olduğum iki arkadaştan biri keskin kılıçtır
Sırtında sanki tümsek toprağa tırmanan karınca izi vardır*

Maksûr isim olarak beytin sonunda geçen “ruba” toprağın veya yerin tümsek şeklinde yükselen kısmına denir.

كَأَنَّ بَيْنَ عَيْرِهِ وَ غَيْرِهِ مُفْتَادًا تَأَكَّلَتْ فِيهِ الْجُدَى

*Kılıcın orta kısmı ve onun keskin olan tarafı
Andırıyor cemreleri birbirini yiyen bir tandırı*

Beytin sonunda geçen maksûr isim “cuza” büyük ateş cemresi demektir. Beyitte yer alan “ayr” kılıcın orta kısmı olup sonundaki zamir daha önce geçen keskin kılıç anlamındaki “sarım”e dönüktür. Kılıcın “gayr”ı onun keskin tarafıdır. İkinci dizenin başındaki “mufted” ise ekmek tandırındır.

وَ مُشْرِفُ الْأَقْطَارِ خَاطِرٌ نَحْضُهُ حَابِي الْقَصِيرَى جُرْشُوعٌ عَرْدُ النَّسَى

*Diğer arkadaşım vücut organları dengeli olan atımdır
Dolgun etli, yüksek boylu, göğsü enli ve dik damarlıdır*

Beytin sonunda geçen “nesa”, atın dizinden bileğine doğru uzanan dik bir damardır ki bu özellik atın sağlamlığını göstermektedir.

فَإِنْ سَمِعْتَ بَرَحَى مُنْصُونَةً لِلْحَرْبِ فَأَعْلَمَ أَنَّي قُطْبُ الرَّحَى

*Duysan ki dikilmiş savaş için bir değirmen
Bil ki benim o değirmeni döndüren eksen!*

Beytin sonunda geçen maksûr isim “reha” değirmen isimlerindedir.

وَإِنْ رَأَيْتَ نَارَ حَرْبٍ تَلْتَطِي فَأَعْلَمَ بِأَنِّي مُسْعِرٌ ذَاكَ اللَّطَى

*Eğer tutuşmakta olan bir savaş ateşini görsen
Bil ki benim onun tutuşmasını alevlendiren*

Maksûr isim olarak beytin sonunda yer alan “leza” tutuşma ve alev anlamına gelmektedir.

Sonuç

Fabl, dil, edebiyat, din, astronomi, tarih ve ahlâk gibi değişik konuların ezberlenmesini kolaylaştırmak için nazmedilen öğretici şiirlere didaktik şiir denir. Arap edebiyatında bu şiir türüne genellikle “eş-şi’ru’t-ta’lîmî”, bazen de “eş-şi’ru’l-ilmî” adı verilir. Abbasi-lerin hicrî 132-232 arası süreci kapsayan birinci dönemleri didaktik şiirin ortaya çıktığı, 232’den sonraki süreci içine alan ikinci dönemleri de bu şiirin gelişmeler gösterdiği dönemlerdir. Abbasiler döneminin başlıca eğitim kurumları olan ve eğitim sistemleri büyük ölçüde ezbere dayanan mescid ve kütâblarda sarf, nahiv, şiir, astronomi, hikmet, tarih ve diğer ilimleri tahsil eden talebelerin bu ilimlere ilişkin konuları daha rahat ezberlemelerini sağlamak amacıyla ortaya çıkan ve gelişen didaktik şiirin şekillenmesinde Yunan ve Hint tecrübeleri de etkili olmuştur.

Abbasi-ler döneminde didaktik şiire konu olan ilimlerin ve başlıca temsilcilerinin şunlar olduğunu görüyoruz:

<u>İlim</u>	<u>Ünlü temsilcileri</u>
Astronomi	Muhammed b. İbrahim el-Fezârî
Fabl	Ebân b. Abdulhamîd
Fıkıh	Ebân b. Abdulhamîd
Aşk	Hamdân b. Ebân
	Milel-nihal Bîşr b. Mu’temir, Safvân el-Ansarî,
	Ma’dân el-A’mâ
Hikmet / Mesel	Ebu’l-Atâhiye
Tarih	Asma’î, Alî b. Cehm, İbn Mu’tezz
Yaratılış	Hakem b. Amr, Hârûn Mevla’l-Ezd, Alî b. Cehm
Dil ve nahiv	İbn Dureyd

Kaynakça

- Anûti, Usâme, *Ebu’l-Atâhiye*, Beyrut 1962.
- Behcet, Mucâhid Mustafa, *et-Teyyâru’l-İslâmî fî şi’ri’l-Abbasiyyi’l-evvel*, Irak Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı Yayınları, Beyrut 1982.
- Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr, *Kitâbu’l-hayevân*, nşr.: Muhammed Abdusselâm Hârûn, Beyrut 1969.
- , *el-Beyân ve’t-tebyîn*, nşr.: Hasan Sendûbî, Beyrut 1993.

- Dayf, Şevkî, *el-Asru'l-Abbasiyyu'l-evvel*, Kahire 1966.
- , *el-Asru'l-Abbasiyyu's-sânî*, Kahire 1973.
- , *et-Tatavvur ve't-tecdîd fi's-şi'ri'l-Emevî*, Kahire 1965.
- Demirayak, Kenan, "Maksûr ve Memdûd", *DÎA*, XXVII.
- Faysal, Şukrî, *Ebu'l-Atâhiye: Eş'aruhu ve ahbâruhu*, Dimaşk 1965.
- Gençlik Kültür Ansiklopedisi*, Ankara 1996.
- Gûşe, İsmet, *eş-Şi'ru't-ta'limî fi kurûni'l-erba'a el-ûlâ*, (doktora tezi), Kahire 1971.
- Hatib el-Bağdâdî, *Tarîhu Bağdâd*, Kahire 1931.
- Heddâre, Muhammed Mustafa, *İtticâhâtu's-şi'ri'l-Arabî fi'l-karni's-sanî el-hicrî*, Kahire 1963.
- İbn Cehm, Alî, *Dîvan*, Beyrut ts.
- İbn Ebu Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, kısaltan: Muhammed b. Abdulkadir en-Nablusî, Dimaşk 1350.
- İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, nşr.: İhsân Abbâs, Beyrut 1973.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Muslim, *eş-Şi'r ve's-şuarâ*, Beyrut 1994.
- , *Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs*, çeviren: Hayri Kırbaçoğlu, İstanbul 1998.
- İbn Mâlik, Muhammed, *Elfiyye* ("el-Behcetü'l-mardiyye" şerhi içerisinde), nşr.: Ahmed İbrahim Muhammed Alî, Beyrut 2000.
- İbn Mu'tezz, Abdullah, *Tabakâtu's-Şuarâ*, nşr.: Abdussettâr Ferrâc, Leiden 1939.
- , *Dîvan*, nşr.: Reşîd Saffâr, Kahire 1958.
- İsfahânî, Ebû Ferec, *el-Eğânî*, Beyrut 1962.
- İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, nşr.: Şeyh İbrahim Ramazan, Beyrut 1994.
- Mahmûd, Muhammed, *Ebu'l-Atâhiye: Hayatuhu ve Şi'ruhu*, Kahire 1968.
- Merzubânî, Muhammed b. İmrân, *Mu'cemu's-şuarâ*, nşr.: Farûk Useylim, Beyrut 2005.
- , *el-Muveşşah fi meâhizi'l-ulemâ ale's-şuarâ*, Mısır 1343.
- Muhammed, Ahmed Seyyid, *Nakâidu İbn Mu'tez ve İbn Muizz: es-Sirâ' beyne's-Şîa ve's-Sünne*, Mısır 1992.
- Murtadâ, Ahmed b. Yahyâ, *el-Munye ve'l-emel fi şerhi Kitabî'l-milel ve'n-nihal*, Haydarabâd 1316.
- Râfiî, Mustafa Sâdık, *Tarîhu adâbi'l-Arab*, Kahire 1953.,

- Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman, *el-Behcetu'l-mardiyye fî şerhi'l-Elfiyye*, nşr.: Ahmed İbrahim Muhammed Ali, Beyrut 2000.
- Sûlî, Muhammed b. Yahyâ, *el-Evrâk*, Beyrut 1972-1982 (Şairler Bölümü).
- Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerîm, *el-Milel ve'n-nihal*, çeviren: Muharrem Tan, İstanbul 2006.
- Tebrîzî, Yahyâ b. Ali, *Şerhu'l-Maksûreti'd-Dureydiyye* (İbn Dureyd Divanı içerisinde), Beyrut, 1995.
- Tunç, Cihad, “*Bişr b. Mu'temir*”, *DİA*, VI.
- Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, Kahire 1938.
- Yıldız, Hakkı Dursun, “Abbasiler”, *DİA*, I.
- Zeydân, Corcî, *Tarîhu adâbi'l-luğati'l-Arabiyye*, nşr.: Şevkî Dayf, Kahire ts.
- Zeyyât, Ahmed Hasan, *Tarîhu'l-edebi'l-Arabî*, Mısır ts.
- Zirikli, Hayruddin, *el-A'lâm*, Beyrut 1995.